

Μνήμων

Τομ. 9, 1984

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΑΛΕΞ. ΚΙΤΡΟΦ: 'Η ελληνική παροικία στην Αίγυπτο και ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος' ● H. FLEISCHER — ΑΡ. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ (έπιμ.): 'Ημερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη (24.6-10.9. 1944)' ● LARS BÆRENTZEN: 'Η λαϊκή ύποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής' ● Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ: Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες μετά την άπελευθέρωση ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: 'Εταιρεία 'Ελληνικής 'Αεροπλοΐας (1857-1869). 'Υποθέσεις έρευνας και προβληματική' ● Γ. ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ: Γάμοι στην 'Ερμούπολη (1845 - 1853). Δημογραφικά φαινόμενα μιάς μοντέρνας πόλης του 'Ελληνικού 19ου αιώνα' ● Μ. ΧΡ. ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΟΥ: «'Ο θάνατος του Δημοσθένους» του Ν. Σ. Πίκκολου και ο Γρηγόριος Παλαιολόγος' ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: 'Ο πεζός λόγος. Δύο μαρτυρίες για το 1945' ● ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1978

ΑΘΗΝΑ 1984

ΓΑΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ (1845 - 1853). ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

<https://doi.org/10.12681/mnimon.274>

Copyright © 1984

To cite this article:

ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ, Γ. (1984). ΓΑΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ (1845 - 1853). ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 9, 211-245. doi:<https://doi.org/10.12681/mnimon.274>

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ

ΓΑΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ (1845 - 1853)

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΠΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ μελέτη πού ἀκολουθεῖ στηρίζεται σὲ κατάστιχο πού βρίσκεται στὸ Δημοτικὸ Ἀρχεῖο Ἑρμούπολεως¹. Κατὰ τὴν ἐπεξεργασία του καταβλήθηκε προσπάθεια νὰ ἐπισημανθοῦν προβλήματα καὶ νὰ τεθοῦν ἐρωτήματα. Ὅσες ἀπόψεις διατυπώνονται ἀποτελοῦν πρώτη προσέγγιση ἐνὸς θέματος, γιὰ τὴν πληρέστερη κατανόηση τοῦ ὁποῖου χρειάζονται καὶ ἄλλες μαρτυρίες.

Ἡ περίπτωση τῆς Ἑρμούπολης μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ὀριακὴ ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστικὴ ταυτόχρονα τοῦ φαινομένου πού ὀρίζουμε σὰν πόλη, σὰν μοντέρνα ἀστικὴ πόλη στὴν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα. Ὀριακὴ γιὰτὶ ἡ περίπτωσή της δὲν ἐπαναλαμβάνεται ξανὰ μέσα στὸ βασίλειο καὶ χαρακτηριστικὴ γιὰ μιὰ σειρά ἀπὸ λειτουργίες καὶ δομὲς τοῦ νέου ἀστικοῦ κράτους. Ἰδρυμένη στὰ 1822 ἀπὸ πρόσφυγες, Χιῶτες στὴν μεγάλη τους πλειοψηφία, θὰ ἐξελιχθεῖ ταχύτατα, γιὰ νὰ γίνει μέσα σὲ λίγα χρόνια τὸ πρῶτο ἐμπορικὸ κέντρο τοῦ κράτους. Εὐνοημένη ἀπὸ μιὰ σειρά συγκυριῶν οἰκονομικοῦ ἀλλὰ καὶ ἰδεολογικοπολιτικοῦ χαρακτήρα, θ' ἀρχίσει νὰ παρακμάζει μόλις αὐτὲς ἐκλείψουν. Στους χαμηλοὺς ρυθμοὺς ἀνάπτυξης τοῦ κράτους καὶ τὴ μικρὴ συγκέντρωση κεφαλαίων, στὴν ἀνυπαρξία συγκοινωνιῶν καὶ χερσαίων μεταφορῶν θὰ προστεθεῖ καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα καὶ ἡ ἰδεολογία τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ πού τὴν περιβάλλει. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ θὰ φέρουν τὴν Ἑρμούπολη στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς ἀνάπτυξης. Χάρη στὸ λιμάνι της γίνεται ἡ πόρτα τοῦ ἐμπορίου τοῦ κράτους. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν εἰδῶν πού ἔρχονται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ περνάει ἀπὸ ἐκεῖ γιὰ νὰ διοχετευτεῖ κατόπιν στὶς ἀγορὲς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸν κυρίαρχο ρόλο της στὸ ἐμπόριο, ἡ Ἑρμούπολη ἐπωμίζεται — χάρι στὴ Μ. Ἰδέα καὶ τὸν ἀλυτρωτισμὸ — καὶ τὸ ρόλο τοῦ προχωρημένου

1. Τὸ κατάστιχο ἐντοπίστηκε κατὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ Ἀρχείου ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ. Τὸ φιλικὸ κλίμα καὶ ἡ γενικότερη διάθεση συνεργασίας πού ἐπικράτησαν κατὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ Ἀρχείου βοήθησαν πολὺ ὥστε νὰ γίνει ἡ ἐργασία αὐτή. Εὐχαριστῶ ὅσους συνετέλεσαν στὴν ἀρτιότερη ἐπεξεργασία καὶ παρουσίασή της.

φυλακίου του Έλληνισμού απέναντι από τους αλύτρωτους αδελφούς. Για πολλά χρόνια το λιμάνι της θα είναι το πρώτο κομμάτι ελεύθερης πατρίδας που θ' αντικρύζουν οι επαναστατημένοι και κυνηγημένοι Κρητικοί, αλλά και όλοι όσοι θα σπεύδουν προς την «πατρίδα» απ' όλα τα σημεία του υπόδουλου και μη Έλληνισμού. Η Ερμούπολη θ' αναδειχθεί, έτσι, σ' έναν από τους καλύτερους εκφραστές αυτής της ιδεολογίας. Ανάλογες θα είναι και οι δομές που θα χτιστούν στο έσωτερικό της πόλης. Δεμένη αποκλειστικά στο διαμετακομιστικό εμπόριο, δεν μπορεί να παράγει νέες αξίες — αφού ούτε το εμπόριο ούτε οι μεταφορές από μόνα τους παράγουν αξίες — και ως εκ τούτου να εξελιχθεί, αλλά και να συμβάλει στην γενικότερη εξέλιξη.

Η κάμψη της Ερμούπολης θα επέλθει όταν οι παράγοντες που ευνόησαν την άνοδό της αρχίσουν σιγά - σιγά να εκλείπουν. Στην βελτίωση των συγκοινωνιών και των χερσαίων μεταφορών, στην άπαρχή της ακτινοβολίας της Αθήνας σαν πρωτεύουσας διοικητικής αλλά και οικονομικής συνάμα, θα προστεθεί και η σταδιακή εξασθένηση της Μεγάλης Ίδεας. Άμεσα συνδεδεμένοι μεταξύ τους οι παράγοντες αυτοί θα επηρεάσουν αποφασιστικά και την τύχη της Ερμούπολης. Η αρχή της κάμψης συμπίπτει χρονικά με την αναδίπλωση του κράτους στα προβλήματα έσωτερικής αναδιοργάνωσης. Οι αλλαγές αυτές θα σημάνουν και το τέλος για μια σειρά από λειτουργίες που ευνόουν την Ερμούπολη. Δημιουργημένη ή ίδια μέσα σ' ένα κλίμα οικονομικής και ιδεολογικής ασάφειας και αντλώντας τον πλούτο της (άνθρώπους και αξίες) απ' αυτό, θα γίνει «θύμα» της ίδιας της της εξέλιξης. Από την άποψη αυτή ή «μοντέρνα» Ερμούπολη δεν θα μπορέσει ν' ακολουθήσει τον εκμοντερνισμό του κράτους. Οι άνθρωποι έρχονται εκεί βέβαια, λίγο ή πολύ, για την κάποια συνέχιση αυτών που ήξεραν: επαγγέλματος, συνηθειών, νοοτροπίας. Αν ή πόλη επιβάλλει νέους ρυθμούς, αυτοί είναι τέτοιοι που να μην προκαλούν αναστατώσεις και ριζικές μεταβολές. Παρατείνεται δηλαδή στην Ερμούπολη για αρκετό διάστημα ή προηγούμενη φάση της νεοελληνικής ιστορίας, ενώ ταυτόχρονα αρχίζουν και διακρίνονται, έστω και άμυδρά, όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που οδηγούν στην επόμενη.

Για τη μελέτη της Ερμούπολης την εποχή αυτή ή εργασίες των Emile Kolodny² και Βασίλη Καρδάση³ μάς δίνουν τα κύρια χαρακτηριστικά

2. Βλ. E. Kolodny, «Hermoupolis - Syra. Naissance et évolution d' une ville insulaire grecque», π. *Méditerranée*, αρ. 2, 'Απρίλ.-Ιούν. 1969, 189-219. Έλληνική μετάφραση από τον Ν. Τσάγκα του άρθρου αυτού έχει δημοσιευτεί στο π. 'Επετηρίς 'Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, τ. Η' (1969-70), 249-286.

3. Βασίλης Καρδάσης, «Εμπορικές δραστηριότητες στη Σύρο 1843-1857», π. *Δελτίον της 'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρείας της Ελλάδος*, 25 (1982), 321-394.

τῆς φυσιογνωμίας τῆς πόλης στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ὑπαρξῆς της. Ἡ μελέτη ποὺ ἀκολουθεῖ, ἂν καὶ ἐξετάζει βραχύτερη χρονικὴ περίοδο, ἔρχεται νὰ δείξει καὶ μιὰ ἄλλη πτυχὴ τῆς νέας πόλης : τὴ «στάση» τῆς ἀπέναντι στὸ γάμο. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὸ κατάστιχο δὲν εἶναι παρὰ μία φωτογραφία τῆς Ἑρμούπολης στὰ χρόνια 1845-1853. Μιὰ ὑποθετικὴ φωτογραφία τραβηγμένη ἔξω ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς ἢ στὸ γραφεῖο τοῦ ληξιαρχοῦ. Δὲν μένει παρὰ ν' ἀρχίσουμε νὰ συμπληρώνουμε μὲ στοιχεῖα τέτοιες φωτογραφίες.

ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΙΧΟ ΤΩΝ ΓΑΜΩΝ

Τὸ κατάστιχο τῶν γάμων μᾶς δίνει τὶς ἐξῆς πληροφορίες γιὰ κάθε ζευγάρι :

1. Αὐξοντα ἀριθμὸ γάμου
2. Ἡμερομηνία (μήνας καὶ ἡμέρα)
3. Ὄνομα καὶ ἐπώνυμο τοῦ συζύγου
4. Ἡλικία
5. Πατρίδα
6. Ἐπάγγελμα
7. Ὄνομα καὶ ἐπώνυμο τῆς συζύγου
8. Ἡλικία
9. Πατρίδα
10. Προηγούμενη κατάσταση (α, β ἢ γ γάμος)
11. Παρατηρήσεις (ἀναγράφεται ἡ μέρα τῆς ἐβδομάδας).

Γιὰ τὰ 8,5 περίπου χρόνια ἀναφέρονται 1096 γάμοι ποὺ κατανέμονται κατὰ χρονιὰ ὡς ἐξῆς :

29/7-3/12/1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853
42	96	170	172	139	133	119	116	109

Μετὰ τὰ χρόνια τῆς μεγάλης ἀκμῆς, 1847 καὶ 1848, παρατηροῦμε μιὰ τάση γιὰ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γάμων. Στὴν πραγματικότητα ὁ ἀριθμὸς τοὺς κυμαίνεται στὰ ἴδια ἐπίπεδα ὡς τὰ 1880. Ἔχουμε ἔτσι γύρω στοὺς 130-150 γάμους τὸ χρόνο κατὰ μέσον ὄρο (μὲ τὶς ἐποχικὲς διακυμάνσεις πάντα), γεγονός ποὺ δείχνει τὸ σημαντικὸ μέγεθος τῆς πόλης⁴.

4. Βλ. στὴ σειρὰ *Στατιστικὴ τῆς Ἑλλάδος. Κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1 60, 1861-63, 1865-67, 1868-69, 1870-73, 1874-77, 1878-1882*, Ἀθήνα 1866, 1869, 1871, 1876, 1879, 1886, ὅπου ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν γάμων σ' ὅλες τὶς πόλεις τοῦ κράτους.

Τò σύνολο τῶν 2192 ἀτόμων ποὺ ἐδῶ παρουσιάζεται ὁ γάμος τοὺς ἀντιπροσωπεύει περίπου τὸ 11% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑρμούπολης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (19.500 ἄτομα περίπου). Οἱ ἄνδρες μόνοι τοὺς ἀντιπροσωπεύουν γύρω στὰ 15% τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ὑπολογίζεται στὰ 7.140 ἄτομα⁵.

Πίνακας 1. Γάμοι κατὰ τὴν προηγούμενη κατάσταση τῶν συζύγων.

ΓΥΝΑΙΚΕΣ				
		Α' ΓΑΜΟΣ	Β' ΓΑΜΟΣ	Γ' ΓΑΜΟΣ
ΑΝΔΡΕΣ	Α' ΓΑΜ.	926	64	2
	Β' ΓΑΜ.	59	36	1
	Γ' ΓΑΜ.	6	2	—

Ὅπως βλέπουμε στὸν πίνακα 1 ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν γάμων τῆς περιόδου αὐτῆς περιλαμβάνει συζύγους ποὺ παντρεύονται γιὰ πρώτη φορά. Ἐτσι, στοὺς 926 γάμους (84,49%) καὶ οἱ δύο σύζυγοι παντρεύονται γιὰ πρώτη φορά, ἐνῶ στοὺς ὑπόλοιπους 170 (15,51%) ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο συζύγους ἔχει ξαναπαντρευτεῖ τουλάχιστον μιὰ φορά. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες παντρεύονται ἐξ ἴσου σχεδὸν γιὰ δευτέρη ἢ τρίτη φορά (104 ἄνδρες ἢ 9,48% καὶ 105 γυναῖκες ἢ 9,58%). Ἡ ἔλλειψη στοιχείων γιὰ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν χήρων καὶ χηρῶν στὴν Ἑρμούπολη τῆς ἐποχῆς δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μετρήσουμε τίς πιθανότητες ποὺ ἔχει τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ δύο φύλα νὰ ξαναπαντρευτεῖ⁶.

5. E. Kolodny, *ὁ.π.*, σ. 201.

6. Τὰ ποσοστὰ γιὰ τὸ σύνολο τοῦ κράτους στὰ χρόνια 1865-1885 εἶναι: A/A=86,1%, A/B = 3,9%, B/A = 6,7%, B/B = 3,3% (A/A = ἄνδρας / γυναῖκα, ἀριθμὸς προηγ. γάμων). Γιὰ τὰ ποσοστὰ τῆς ὑπόλοιπης Εὐρώπης βλέπε: M. Livi - Bacci, «On the frequency of remarriage in the nineteenth century Italy: Methods and Results» στὸ *Marriage et remariage dans les populations du passé* (publié sous la direction de J. Dupâquier...), Λονδίνο 1981, σ. 347-362. Ἐκεῖ φαίνεται πὼς στὴν Ἑλλάδα, σὲ σύγκριση μὲ τίς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες, ἡ ἀναλογία τῶν πρώτων γάμων μεταξὺ τῶν συζύγων εἶναι πολὺ μεγάλη. Ἄρα, κατὰ συνέπεια, οἱ πιθανότητες δεύτερου ἢ τρίτου γάμου μειώνονται.

ΜΗΝΕΣ – ΗΜΕΡΕΣ ΓΑΜΩΝ

Οί πίνακες 2, 3 μᾶς δίνουν τὴ συχνότητα τῶν γάμων κατὰ μήνα καὶ ἡμέρα⁷.

Ξεκινώντας ἀπὸ τοὺς μῆνες μποροῦμε νὰ σημειώσουμε τὴ σχέση τῶν θρησκευτικῶν ἑορτῶν μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν γάμων. Σ' ὅσους δηλαδὴ μῆνες ὑπάρχουν ἡμέρες νηστείας οἱ γάμοι εἶναι λιγότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους γειτονικοὺς μῆνες. Εἶναι γνωστὸ πὼς κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς νηστείας ποὺ προηγούνται π.χ. τῶν Χριστουγέννων ἢ ἐκκλησία ἀποφεύγει νὰ εὐλογεῖ γάμους. Ἔτσι, πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ θὰ γίνονταν τὸ Δεκέμβριο τελοῦνται λίγο ἄργότερα, μέσα στὸν Ἰανουάριο. Ἀποφεύγεται ἐπίσης καὶ ἡ πρώτη ἐβδομάδα τοῦ νέου ἔτους. Γιὰ τὰ χρόνια ποὺ μελετᾶμε μόνο 9 γάμοι σημειώνονται μεταξὺ τῆς Πρωτοχρονιᾶς καὶ τῶν Φώτων, ἐνῶ τὴν ἐβδομάδα ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ ἀριθμὸς ἀνεβαίνει σὲ 33. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται στὸ Δεκαπενταύγουστο. Στὸ 150ῆμερο τῆς νηστείας ποὺ προηγεῖται σημειώνονται 11 γάμοι (οἱ 7 στὶς 14 Αὐγούστου) ἐνῶ τὴν ἐβδομάδα ποὺ ἀκολουθεῖ 33. Ὁ Μάρτιος ἀποτελεῖ τὴν κορύφωση τῆς σχέσης μεταξὺ τῶν γάμων καὶ τῶν θρησκευτικῶν «ἀπαγορεύσεων». Κατ' ἐξοχὴν μῆνας τῆς Σαρακοστῆς, ἐμφανίζεται μ' ἐλάχιστο ἀριθμὸ γάμων, σὲ ὄφελος τῶν δύο γειτονικῶν του μηνῶν Φεβρουαρίου καὶ Ἀπριλίου⁸.

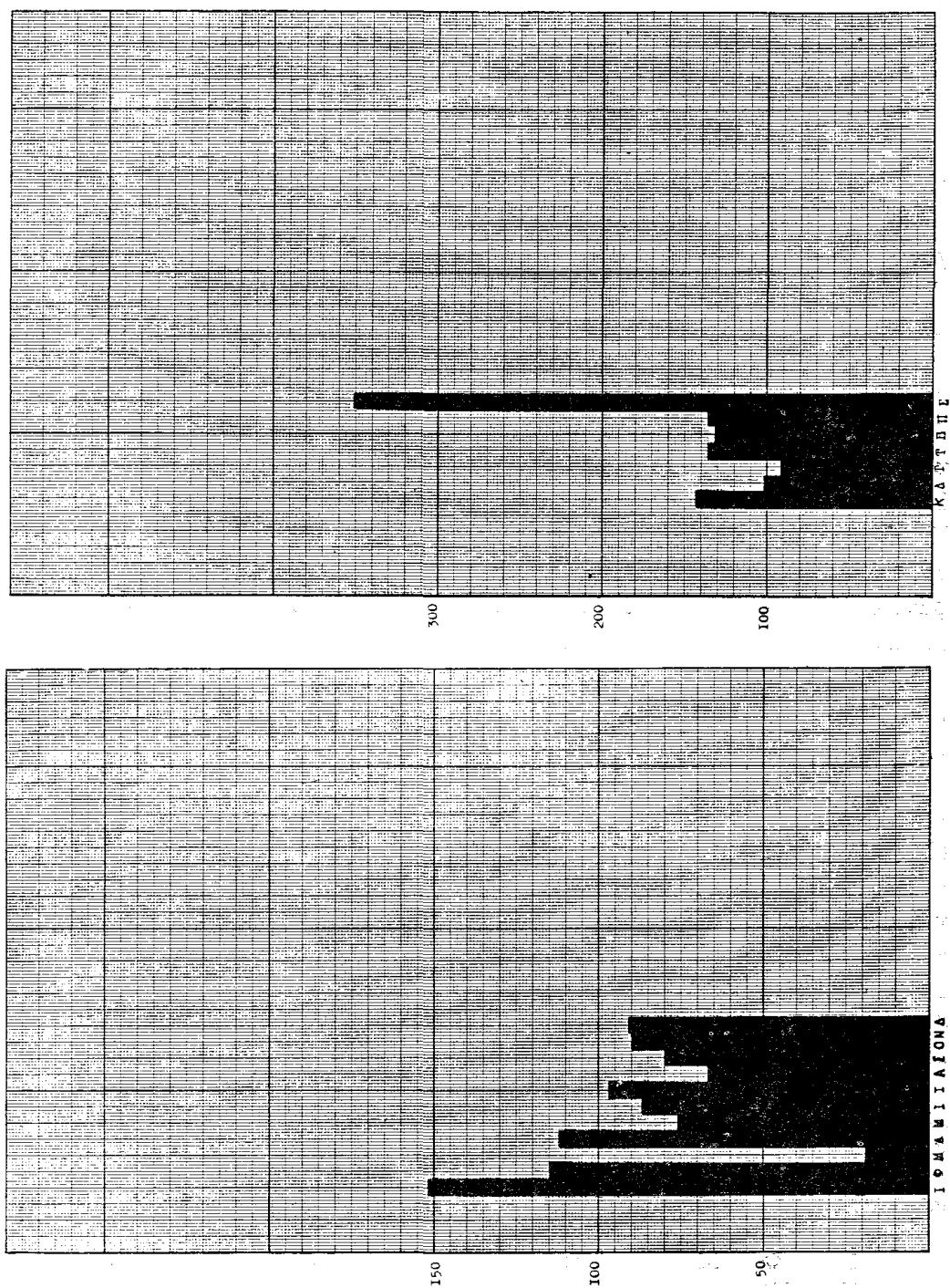
Στὸν πίνακα μὲ τὶς συχνότητες τῶν γάμων ἀνὰ ἡμέρα, τὸ Σάββατο κυριαρχεῖ ἀπόλυτα. Μὲ 352 παρουσίες κατέχει μόνο τοῦ 1/3 τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν γάμων, μὲ σημαντικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη μέρα, τὴν Κυριακὴν. Ἀγνοοῦμε κατὰ πόσο τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι «ἀστικὸ» καὶ χαρακτηρίζει τὴν Ἑρμούπολη ἢ τὶς πόλεις γενικά, καὶ ἂν τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ στὴν ὑπαιθρο. Οἱ ὑπόλοιπες μέρες τῆς ἐβδομάδας παρουσιάζουν τὴν ἴδια σχεδὸν συχνότητα γάμων, μὲ κάποια πτώση τῇ Δευτέρᾳ καὶ τὴν Τρίτῃ. Ἡ ἔναρξη τῆς ἐβδομάδας καὶ τὸ «γρουσουζικο» τῆς Τρίτης συντελοῦν σημαντικὰ στὸ γεγονὸς αὐτό. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει μὲ τοὺς μῆνες, οἱ Ἑρμουπολίτες παντρεύονται ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἡμέρα, χωρὶς δηλαδὴ νὰ τηροῦν σχετικὸς δισταγμὸς γιὰ τὸ «νηστήσιμο» τῆς Τετάρ-

7. Τὸ ἔτος 1845 δὲν συμπεριλαμβάνεται στὸν ὑπολογισμὸ τῆς συχνότητος τῶν γάμων κατὰ μήνα γιατί ἀρχίζει στὶς 29 Ἰουλίου. Ἀντίθετα, ὑπολογίστηκαν οἱ ἡμέρες στὸ σχετικὸ πίνακα.

8. Τὴν ἴδια εἰκόνα ἔχουμε καὶ γιὰ τὸ σύνολο τῆς δεκαετίας 1864-1873 σ' ὅλο τὸ βασίλειο μὲ κάποια ὑπεροχὴ τοῦ Ὀκτωβρίου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται «ἀρχὴ νέας περιόδου τοῦ κοινωνικοῦ βίου» :

Ι	Φ	Μ	Α	Μ	Ι	Ι	Α	Σ	Ο	Ν	Δ
1120	906	166	964	747	461	646	513	635	1203	1071	491

Βλ. *Στατιστικὴ τῆς Ἑλλάδος. Κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1870 - 73*, Ἀθήνα 1876, σ. ια'.

Πίνακες 2, 3. Συχνότητες γάμων κατά μήνα και ημέρα (σε απόλυτους αριθμούς).

της και της Παρασκευής. Άς σημειώσουμε έδω πώς δέν υπάρχει έξαρση γάμων σέ ήμερομηνίες όπου υπάρχουν θρησκευτικές γιορτές, κυρίως γιορτές άγίων.

Τήν ίδια εικόνα μέ τò γενικό σύνολο παρουσιάζουν και οί γάμοι μεταξυ συζύγων από τούς όποιους ό ένας τουλάχιστον έχει ξαναπαντρευτεί (πίνακας 4). Καμιά μέρα δέν φαίνεται νά είναι είδικά προορισμένη γι αὐτούς.

Πίνακας 4. Γάμοι κατά ήμέρες (β' γάμος).

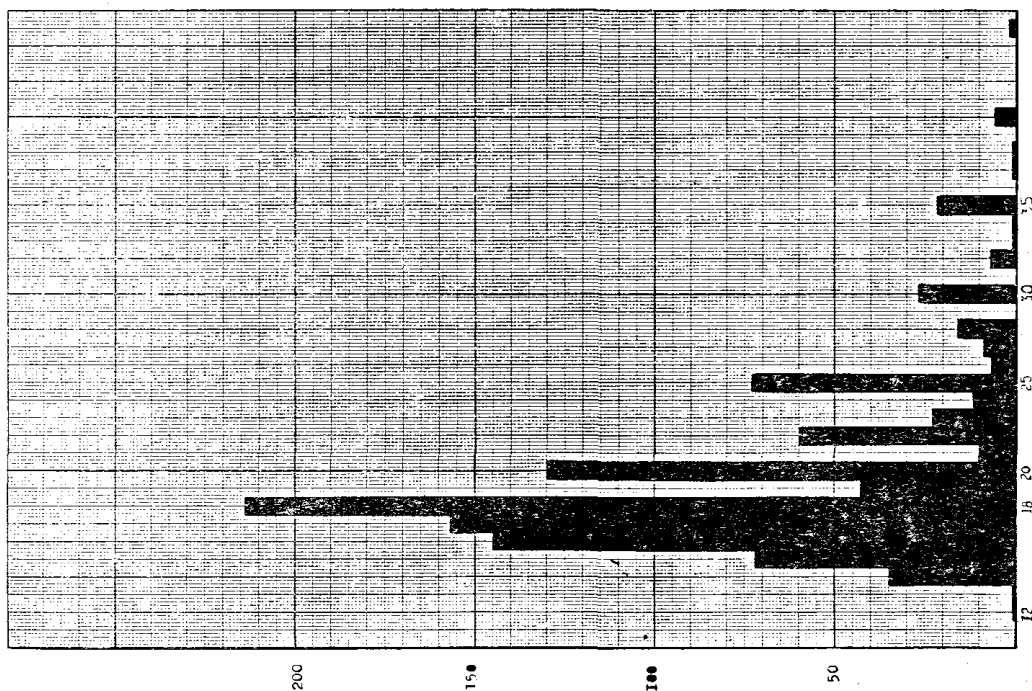
Κ	Δ	Τ	Τ	Π	Π	Σ
22	27	11	20	20	20	47

ΗΛΙΚΙΕΣ

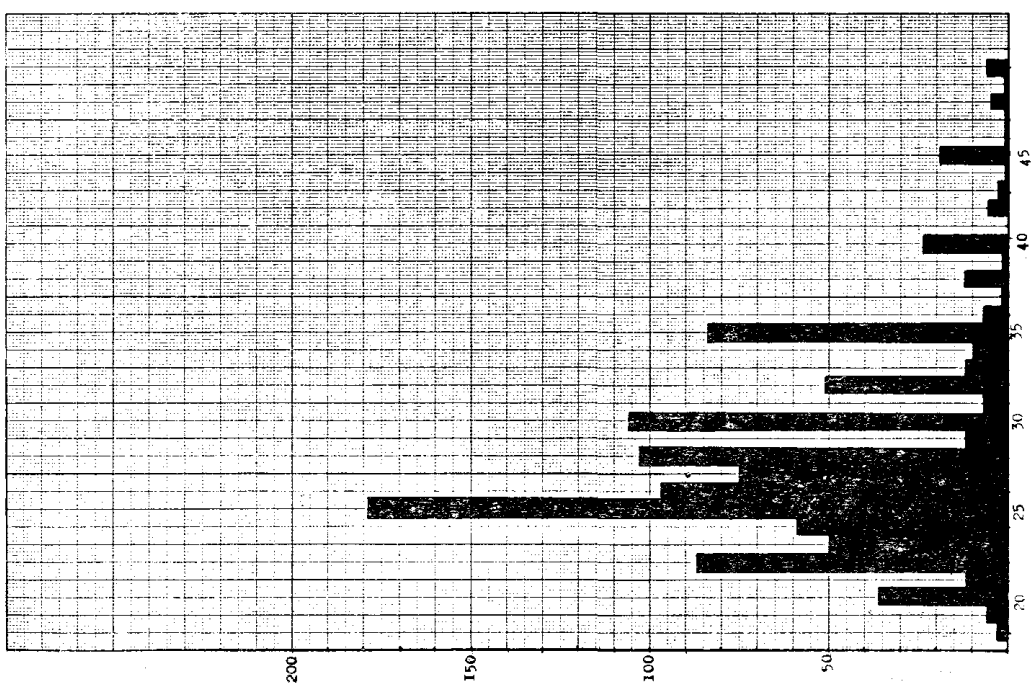
Οί πίνακες 5, 6 μάς δίνουν, σέ απόλυτους άριθμούς, τή συχνότητα τών γάμων ανά ήλικία και γιά τούς δυò συζύγους.

Όπως βλέπουμε, επικρατέστερη ήλικία γιά γάμο είναι γιά τούς άνδρες τὰ 25 χρόνια και γιά τίς γυναίκες τὰ 18. Οί αντίστοιχοι μέσοι όροι είναι 27,95 και 19,68 χρόνια. Στη δήλωση της ήλικίας και τών δύο συζύγων είναι φανερή ή προτίμηση γιά τὰ χρόνια πού λήγουν σέ 0 ή 5 καθώς και 2 ή 8. Έτσι ένα μεγάλο ποσοστό εκείνων πού είναι στην πραγματικότητα 29 ή 31 χρόνων δηλώνουν 28, 30 και 32. Οί γυναίκες, αντίστοιχα, προτιμοϋν τò 18 και 20 από τò 19 ή 21.

Άπό τούς μέσους όρους τών ήλικιων σύμφωνα μέ τήν προηγούμενη κατάσταση τών συζύγων (πίνακας 7), διαπιστώνουμε πώς σταθερά οί δυò σύζυγοι έχουν διαφορά ήλικίας γύρω στά 8 χρόνια ή και περισσότερο, ανάλογα μέ τόν άριθμό τών προηγούμενων γάμων και τò έπάγγελμα τοϋ συζύγου. Μόνο γιά τούς άνδρες πού παντρεύονται γιά δεύτερη φορά μέ γυναίκα πού πρωτο-παντρεύεται ή διαφορά αὐτή πέφτει στά 4 χρόνια. Οί γυναίκες παντρεύονται κατ' άνώτατο μέσον όρο ως τὰ 30 τους χρόνια (άφήνουμε έξω τίς δυò περιπτώσεις γυναικων σέ β' γάμο, γιατί είναι έλάχιστο ποσοστό), ένω οί άνδρες ως τὰ 38-39. Άς σημειώσουμε έδω πώς μόνο 20 γυναίκες (σέ σύνολο 1096) παντρεύονται άνδρα μικρότερό τους σέ ήλικία. Η διαφορά αὐτή ήλικίας είναι στη συντριπτική πλειοψηφία τών περιπτώσεων (16/20) 1 έως 4 χρόνια, ένω μόνο σέ 4 περιπτώσεις ξεπερνάει τὰ 5 χρόνια. Άπό τίς 20 αὐτές γυναίκες οί 8 έχουν ήδη ξαναπαντρευτεί. Τò γεγονός αὐτό είναι χαρακτηριστικό και της νοοτροπίας τών Έρμουπολιτών απέναντι στο γάμο. Δείχνει δηλαδή, μεταφρασμένη σ' άριθμούς πάντα, μιὰ θέση και μιὰ στάση απέναντι στα προβλήματα, τουλάχιστον όσα έχουν σχέση μέ τόν γάμο τους, πού σχετίζονται και μέ τίς σχέσεις τών δύο φύλων.

Πίνακας 6. Ήλικίες γυναικών.

Πίνακας 5. Ήλικίες ανδρών.

Πίνακας 7. Μέσοι όροι ηλικιών σύμφωνα με την προηγούμενη κατάσταση των συζύγων.

Γ Υ Ν Α Ι Κ Ε Σ									
Α Ν Δ Ρ Ε Σ	Α' ΓΑΜΟΣ		Β' ΓΑΜΟΣ		Γ' ΓΑΜΟΣ		ΗΛΙΚΙΑ Μ.Ο		ΓΕΝΙΚΟΣ Μ.Ο
	Μ.Ο ΑΝΔΡ.	Μ.Ο. ΓΥΝ.	Μ.Ο. ΑΝΔΡ.	Μ.Ο. ΓΥΝ.	Μ.Ο. ΑΝΔΡ.	Μ.Ο. ΓΥΝ.	ΑΝΔΡ. ΓΥΝ.		ΑΝΔΡΕΣ
							Α' ΓΑΜΟΣ		27,95
	26,13	17,71	34,42	26,56	38,5	28,5	27,16	18,84	
							Β' ΓΑΜΟΣ		ΓΥΝ.
34,20	30	36,82	29,02	40	22	35,51	27,56	19,68	
						Γ' ΓΑΜΟΣ			
37,5	27,5	43,5	34	—	—	39	26,33		

Να παρατηρήσουμε επίσης πώς οι γυναίκες της κατηγορίας αυτής «παίρνουν» για συζύγους άνδρες με επαγγέλματα ποικίλα. Άλλες παντρεύονται με «τεχνίτες - μαγαζάτορες», άλλες με ναύτες, βαστάζους κ.λπ. Άγνοούμε την οικονομική και επαγγελματική θέση του καθένα ώστε να μπορούμε να μιλήσουμε για ένδεχόμενο επαγγελματικής «προώθησης» μέσω του γάμου αυτού. Μια αναλυτικότερη εξέταση των ηλικιών των νεονύμφων θα μπορούσε να μάς οδηγήσει σ' όρισμένες υποθέσεις γύρω από την πληθυσμιακή διαμόρφωση και δυναμικότητα της Έρμούπολης.

Ας ξεκινήσουμε από την ηλικία των γυναικών. Βασικό χαρακτηριστικό του — όπως φαίνεται τουλάχιστον από το κατάστιχο — είναι το «νεαρό» της ηλικίας. Αρχίζοντας την έγγαμη ζωή τους πολύ νέες (μέσος όρος 17,71 χρόνια γι' αυτές που παντρεύονται για πρώτη φορά), οι Έρμουπολίτισσες φτάνουν στο δεύτερο ή και στον τρίτο γάμο ακόμη νέες. Έχουν μπροστά τους δηλαδή μια μεγάλη περίοδο γονιμότητας. Μελέτες στο σύνολο του πληθυσμού της πόλης θα μάς έδειχναν την άμεση σχέση της ηλικίας στο γάμο και του αριθμού των παιδιών κατά οικογένεια (αύξηση δηλαδή της γεννητικότητας). Χαρακτηριστικό είναι ότι οι τρεις γυναίκες που παντρεύονται για τρίτη φορά στα χρόνια αυτά είναι 32, 25 και 22 χρόνων. Να αποδοθεί το γεγονός αυτό στην αφθονία ανδρικού πληθυσμού σε ηλικία γάμου; Στο γενικότερο κλίμα της εποχής και της πόλης κυρίως

πὸν εὐνοεῖ, ἂν δὲν προκαλεῖ κιόλας, τὸν πρῶτο γάμο ; Μιὰ σειρά ἀπὸ ἐρωτήματα μπαίνουν μπροστά μας στὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ ἔλλειψη στοιχείων καὶ μελετῶν γιὰ ἄλλες σύγχρονες περιοχὲς τοῦ κράτους δὲν βοηθάει στὴν διατύπωση προτάσεων καὶ ὑποθέσεων μὲ στέρεη βάση γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτό⁹. Ἄς δοῦμε ὅμως τὰ στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τὴν εἰκόνα τῆς Ἑρμούπολης μπροστὰ στὸν γάμο.

Χωρὶς δημογραφικὲς διαδικασίες διάρκειας, ἡ νέα πόλη δημιουργεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ τὶς συνθῆκες ποὺ ὀδηγοῦν στὸν γάμο. Ἰδρυμένη πρὶν ἀπὸ 25 χρόνια ἀπὸ πρόσφυγες Χιῶτες στὴν ἀρχή, Ψαριανοὺς καὶ ἄλλους στὴν συνέχεια, φέρνει μαζί της ὅλες τὶς παραδόσεις καὶ τὶς συνήθειες τῶν νέων κατοίκων τῆς στὰ ζητήματα τοῦ γάμου. Νὰ ἀντανακλᾷ ἄραγε ἡ συμπεριφορὰ αὐτῆ τῶν Ἑρμούπολιτισσῶν ἀπέναντι στὸ γάμο τὴν εἰκόνα τῆς προεπαναστατικῆς Χίου, τῶν Ψαρῶν, τῶν Κυδωνιῶν, τῆς προεπαναστατικῆς Ἑλλάδας ; Δύσκολο ν' ἀπαντήσουμε ἀπὸ ἔλλειψη στοιχείων. Τὴν ἴδια στιγμή ποὺ δημιουργεῖται ἡ πόλη νέοι κάτοικοι προστίθενται στὸν ἀρχικὸ πυρήνα τῆς. Ὁ νέος αὐτὸς πληθυσμὸς ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ἄνδρες ποὺ ἔρχονται γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν καὶ νὰ δουλέψουν. Τὰ κορίτσια, κόρες τῶν πρώτων οἰκιστῶν κυρίως, δὲν φτάνουν γιὰ ὅλο τὸν ἀνδρικό πληθυσμό, ποὺ ὀλοένα καὶ αὐξάνεται¹⁰. Ἡ ἔλλειψη αὐτῆ γυναικῶν προκαλεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά πτώση τῆς ἡλικίας τους κατὰ τὸν γάμο, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μετακινήσεις γυναικῶν ἀπὸ ἄλλα μέρη πρὸς τὴν Ἑρμούπολη. Ἡ ἔλλειψη τῆς ἡμερομηνίας ἀφίξεως καὶ τῶν δύο συζύγων στὴν Ἑρμούπολη δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσουμε πὶο πολὺ αὐτῇ τὴν ὑπόθεση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ προτίμηση συζύγων ἀπὸ τὴν ἴδια πατρίδα εἶναι χαρακτηριστικὴ σ' ὅλο τὸ κατάστιχο. Ὅπου τέτοιες - α σύζυγος δὲν ὑπάρχει, τότε προτιμοῦνται οἱ καταγόμενοι ἀπὸ τὰ γειτονικὰ χωριά, νησιά κλπ. Ἐτσι, οἱ Ὑδραῖοι π.χ. φανερώνουν μιὰ ἰδιαίτερη προτίμηση γιὰ τὶς Ὑδραῖες, καὶ τὸ ἴδιο παρατηρεῖται γιὰ τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ πληθυσμοῦ. Μὲ λίγα λόγια

9. Ἡ G. Serelea στὸ ἄρθρο τῆς «Regards sur la nuptialité et la fécondité en Grèce pendant la seconde moitié du XIXe siècle», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν*, τχ. 32 (Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1978), ὑπολογίζει τὴ μέση ἡλικία τῶν γυναικῶν στὸ γάμο γιὰ τὰ χρόνια 1865-1885 γύρω στὰ 23,5 χρόνια γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Στὴ μελέτη αὐτὴ γίνονται ὑπολογισμοὶ γιὰ τὸν Μ. Ο. τῆς ἡλικίας τῶν γυναικῶν ἀναλυτικὰ γιὰ κάθε χρόνο ἀπὸ τὸ 1865 ὡς τὸ 1885. Οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ βασίζονται στὰ στοιχεῖα ποὺ δίνουν οἱ δημοσιευμένες στατιστικὲς πληροφορίες (βλ. παραπάνω, σημ. 4) γιὰ τὰ χρόνια αὐτά. Γιὰ τὰ προηγούμενα χρόνια (1860-1865) δὲν ὑπάρχουν τέτοιες πληροφορίες. Γιὰ τὸν Πειραιᾶ στὰ χρόνια 1853-57 οἱ ἡλικίες εἶναι 21,8 χρόνια γιὰ τὶς γυναῖκες καὶ 30,7 γιὰ τοὺς ἄνδρες.

10. Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ τὴν παρατήρηση τοῦ E. Kolodny, ὁ.π., σ. 201, ὅτι ἀπὸ τὸ 1846 σταματᾶνε σχεδὸν ἐντελῶς οἱ ἀφίξεις νέων κατοίκων (ὡς τὰ 1853, χρόνια ποὺ περιλαμβάνεται στὸ πρωτόκολλο τοῦ δήμου Ἑρμουπόλεως ποὺ μελέτησε).

οί «χωριανοί» παντρεύονται «χωριανές» ή «κοντοχωριανές» τους. Έκεί που σταματάει ή «τοπικιστική αλληλεγγύη» μέσα στην ίδια την Έρμούπολη, αρχίζει ή «άποστολή νυφών» προς αυτήν. Μπορούμε δηλ. να υποθέσουμε ότι άρκετά από τὰ κορίτσια αὐτὰ ἔρχονται ἢ φέρνονται στὴ νέα πόλη μὲ ἀποκλειστικὸ ἴσως σκοπὸ τὸ γάμο. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ μᾶς εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ἀπὸ τὴν «ἀποστολὴ νυφών» στὶς Η.Π.Α. τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἀπὸ τὴν ἐπανάληψή του πρὸς τὴν Αὐστραλία καὶ Ν. Ζηλανδία μετὰ τὸ β' παγκόσμιον πόλεμον. Ἐδῶ θὰ ἔπρεπε ν' ἀναρωτηθοῦμε κατὰ πόσο ἕνας «πρόωρος» γάμος στὴν Έρμούπολη δὲ σημαίνει ἀντίστοιχη ἐπιβράδυνση στοὺς γάμους ποὺ γίνονται στὶς πατρίδες τῶν κοριτσιῶν, ἂν καὶ τὸ φαινόμενο δὲν πρέπει νὰ εἶναι ποσοτικὰ σημαντικὸ σὲ σχέση μὲ τὸ συνολικὸ πληθυσμὸ τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Καὶ ἐδῶ τὰ στοιχεῖα λείπουν.

Ἡ καταγωγὴ τῆς νύφης εἶναι ἕνας παράγοντας ποὺ δὲν παίζει κανένα σχεδὸν ρόλο στὴν ἡλικία της κατὰ τὸν γάμο. Παντρεύονται δηλαδὴ στὴν ἴδια ἡλικία περίπου ἀνεξάρτητα ἀπὸ τόπο καταγωγῆς. Στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ βλέπουμε τίς ἡλικίες τῶν καταγομένων ἀπὸ τίς κυριότερες πηγές ἀνεφοδιασμοῦ τῆς Έρμούπολης.

Πίνακας 8. Μέσοι ὅροι ἡλικιῶν ἀνὰ πατρίδα

	Χίος	Κυδω- νίες	Ψαρὰ	Υἱοὶ	Ἀν- δρος	Μύκο- νος	Κρή- τη	Σμύρ- νη	Τήνος	Ἀμορ- γός	Ἑρμ/ λη	Γ.Μ. δρος
Α' γάμος	19,33	17,96	18,67	18,8	17,97	20,3	21,05	21,05	19,02	20,68	18,64	18,84
Β' γάμος	26,79	28	25	26,33	25,17	33,75	28,6	28,6	—	27,66	—	27,56

Οἱ καταγόμενες ἀπὸ τὴ Σμύρνη ἔχουν τὴν τάση νὰ φτάνουν στὸν πρῶτο γάμο ἀργότερα ἀπὸ τίς ἄλλες (+2,21 χρόνια ἀπὸ τὸν γενικὸ μέσον ὅρο), ἐνῶ γρηγορώτερα ἀπ' ὅλες παντρεύονται οἱ Κυδωνιάτισσες.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στὴν ἡλικία τῶν ἀνδρῶν. Ὅπως καὶ στὶς γυναῖκες, ἡ ἡλικία τους ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν προηγούμενων γάμων τους. Ἕνας ἀκόμη παράγοντας ὅμως, ἐξ ἴσου σημαντικὸς, φαίνεται πὼς καθορίζει τὴ μεταβλητὴ αὐτὴ (τῆς ἡλικίας δηλ.): τὸ ἐπάγγελμα. Στὸν κατάλογο ποὺ ἀκολουθεῖ ὑπάρχουν οἱ μέσοι ὅροι ἡλικίας στὸ γάμο γιὰ τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ 10 τουλάχιστον περιπτώσεις.

Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὸν πίνακα αὐτὸν ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐπαγγελμάτων ποὺ βρίσκονται στὴν κορυφὴ τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας καὶ ἀναγνώρισης παντρεύονται ἀργότερα ἀπὸ ἐπαγγελματίες μὲ κατώτερη θέση. Γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς θέσης αὐτῆς τὰ κριτήρια εἶναι οἰκονομικά, κατὰ πρῶτο

Πίνακας 9. Μέσοι όροι ηλικίας ανδρών ανά επάγγελμα.

Επάγγελμα	Α' γάμος	Γ.Μ. όρος	Επάγγελμα	Α' γάμος	Γ.Μ. όρος	Επάγγελμα	Α' γάμος	Γ.Μ. όρος
Άρτοποιός	28,06	28,21	Κηπουρός	27,43	29,65	Πριονιστής	25,50	27,19
Βαστάζος	28,36	29,29	Κρεοπώλης	26,20	26,20	Ράπτης	29,19	29,51
Βαφέας	23,70	25,08	Κτίστης	26,29	26,31	Σανδαλοποιός	25,97	25,87
Βυρσοδέψης	25,52	25,52	Μαραγκός	25,11	25,60	Σιδηρουργός	23,90	24,48
Δάσκαλος	29,36	29,36	Ναύτης	27,82	28,17	Σοβατζής	28,91	28,91
Έμπορος	29,64	31,12	Ναυτικός	27,88	27,68	Υπάλληλος	29,77	29,78
Καλαφάτης	25,90	27,94	Όσοπώλης	28,26	28,60			
Καφεπώλης	29,30	29,33	Πλοίαρχος	27,37	28,89			

λόγο. Έτσι, οί έμποροι φαίνεται ότι χρειάζονται κάποιο χρόνο για να αποκτήσουν ένα «όνομα» στην αγορά και να επιδιώξουν ένα καλύτερο γάμο. Περισσότερα χρήματα θέλουν περισσότερο χρόνο για να συγκεντρωθούν· κατά συνέπεια οί έμποροι έχουν περισσότερες απαιτήσεις από την μεριά της νύφης. Άν ό μέσος όρος διαφορής ηλικίας μεταξύ δύο συζύγων είναι 8 χρόνια γενικά για τó σύνολο τού καταστίχου, στην περίπτωση των εμπόρων συναντάμε διαφορές ηλικίας που φτάνουν και τα 20 χρόνια.

Άπό την άλλη μεριά υπάρχουν και οί βαστάζοι με τόν άρκετά ύψηλό μέσον όρο της ηλικίας τους, που κάθε άλλο παρά στην οικονομική τους ευεξία όφειλεται. Μελέτες της ιστορίας των νοοτροπιών ίσως μάς έδιναν κάποιες λύσεις ή προτάσεις για τó αν ό γάμος μ' ένα βαστάζο ή ένα κηπουρό θεωρείται ύποδεέστερος από εκείνον μ' ένα σιδηρουργό ή ένα βυρσοδέψη και αν, κατά συνέπεια, οί πρώτοι έχουν λιγότερες πιθανότητες για γάμο από τούς δεύτερους και, άρα, πρέπει να περιμένουν περισσότερο χρόνο για να παντρευτούν. Άπό τó γενικό σχήμα που μάς δίνει ό παραπάνω κατάλογος φαίνεται πως οί τεχνίτες - έργατικοί, με την ευρύτερη έννοια, παντρεύονται πρώτοι απ' όλους. Άκολουθούν έπειτα οί «νοικοκύρηδες - μαγαζάτορες» και ή ύπαλληλία και κατόπιν έρχονται οί κορυφές των κοινωνικών άξιών της εποχής : διανοούμενοι και «μεγαλο-αστοί».

Όσοι ανήκουν λοιπόν στα τεχνικά - έργατικά επαγγέλματα φαίνεται πως δέν αντιμετώπιζουν προβλήματα στην εξέυρεση της συζύγου τους. Ό χρόνος εκμάθησης και απόδοσης της τέχνης τους είναι συντομότερος από τόν αντίστοιχο χρόνο που χρειάζεται ένας έμπορος για να «φτιαχτεί» ή ένας δάσκαλος για να «μορφωθεί». Άν προσθέσουμε σ' αυτά και τες οικο-

νομικές δομές της πόλης που εὐνοοῦν — τουλάχιστον στην περίοδο αὐτή — δραστηριότητες τέτοιου τύπου, μπορούμε νὰ φτιάξουμε τὴν εἰκόνα τοῦ τεχνίτη τῆς Ἑρμούπολης, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει κανένα λόγο ν' ἀργοπορήσει τὸ γάμο του τὴ στιγμή που εὐοίωνες προοπτικές ἀνοίγονται μπροστά του. Ὁ γάμος μ' ἓνα τεχνίτη ἴσως εἶναι καὶ μιὰ σιγουριά καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς νύφης. Σιγουριά γιὰ ἓναν ἱκανοποιητικὸ μισθό, κατὰ πρῶτο λόγο, γιὰ κοινωνικὴ ἀναγνώριση ὕστερα.

ΤΟΠΟΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

Μιά ἀπὸ τίς σημαντικότερες πληροφορίες που μᾶς δίνει τὸ κατάστιχο εἶναι ὁ τόπος καταγωγῆς τῶν συζύγων. Μερικὲς διευκρινίσεις σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ κρίνονται ἀπαραίτητες. Ἀρχικά, ἡ δήλωση τῆς πατρίδας τῶν ζευγαριῶν γίνεται πολλὰς φορὲς μὲ τρόπο ἄνισο. Ἔτσι, δίπλα σὲ πληροφορίες ἀκριβεῖς, ὅπως π.χ. Πάτρα ἢ Κυδωνίες ἢ Γαλαξείδι, ὑπάρχουν ἄλλες ἀσαφεῖς τοῦ τύπου: Μωριάς, Ρούμελη, Ἀνατολή κ.ἄ. Τὸ ποσοστὸ τῆς κατηγορίας αὐτῆς, πάντως, δὲν εἶναι τέτοιο που νὰ ἐπιφέρει ἀλλοιώσεις σημαντικὲς στὸ σύνολο (54 ἄνδρες καὶ 16 γυναῖκες ἢ 4,93% καὶ 1,46% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ). Σχετικὸ εἶναι, κατὰ δεύτερο λόγο, καὶ τὸ πρόβλημα τῶν μεγάλων νησιῶν, ὅπου ἡ δήλωση τῆς πατρίδας γίνεται μόνο μὲ τ' ὄνομα τοῦ νησιοῦ, χωρὶς ἀκριβέστερους προσδιορισμούς. Τέλος, ἀπὸ τὸ 1096 ζευγάρια γιὰ 24 ἄνδρες καὶ 23 γυναῖκες λείπει ἡ δήλωση τῆς πατρίδας, ἐνῶ σὲ 5 καὶ 8 περιπτώσεις, ἀντίστοιχα, τὸ ὄνομα τῆς πατρίδας εἶναι δυσανάγνωστο.

Οἱ χάρτες 1 καὶ 2 καὶ ὁ πίνακας 10 μᾶς δίνουν τὴ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν τοῦ καταστίχου.

Ὅπως μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσει, ἡ ἀκτινοβολία τῆς Ἑρμούπολης ἐκτείνεται πολὺ πρὸ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ νεοσύστατου βασιλείου, σ' ὅλο τὸ Αἶγαο καὶ τίς περιοχὲς που τὸ περικλείουν. Κέντρο ἐμπορικὸ καὶ ναυτικὸ, προσελκύει κατοίκους ἀπ' ὅλα τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰονίου, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴ μακρινὴ Κύπρο. Στὶς ἡπειρωτικὲς περιοχὲς ἡ λάμψη της φτάνει ἀπὸ τὴ Σινώπη καὶ τὴν Τραπεζοῦντα ὡς τὸ Κάϊρο καὶ τὴν Ἀλεξάνδρεια, καὶ ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη καὶ τὰ Μπιτόλια (Μοναστήρι) ὡς τὴν Πέργαμο καὶ τὴν Προύσσα. Στὴν Ἑρμούπολη δηλαδὴ φτάνουν κάτοικοι ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα ὅπου εἶναι διάσπαρτος ὁ Ἑλληνισμός.

Πίνακας 10. Τόποι καταγωγής
(Δεξιά άνδρες, αριστερά γυναίκες. Οί παρενθέσεις δηλώνουν διαφορετική δήλωση του ίδιου ονόματος).

ΚΥΚΛΑΔΕΣ	233	284	ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ		
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ	37	20	Ἀστυπάλεια	10	6
ΑΝ. ΑΙΓΑΙΟ - Μ. ΑΣΙΑ	149	181	Κάρπαθος	8	1
ΧΙΟΣ	190	276	Κάσος	7	6
ΨΑΡΑ	69	76	Κῶς	1	—
ΕΥΒΟΙΑ - Β. ΣΠΟΡΑΔΕΣ	30	10	Λέρος	3	—
ΣΑΡΩΝΙΚΟΣ - ΑΡΓΟΛΙΚΟΣ	70	76	Νίσυρος	—	1
ΕΠΤΑΝΗΣΑ	27	12	Ρόδος	3	2
ΚΡΗΤΗ	65	48	Πάτμος	5	3
ΚΥΠΡΟΣ	23	7	Σύμη	—	1
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	69	18		37	20
ΣΤΕΡΕΑ	23	12			
ΗΠΕΙΡΟΣ	12	4	ΑΝΑΤ. ΑΙΓΑΙΟ - Μ. ΑΣΙΑ		
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	23	8	Ἀνατολή (Ἀσία)	2	1
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	10	10	Καισάρεια	2	—
ΘΡΑΚΗ	26	19	Μπογάζκιοι	—	1
ΕΥΞΕΙΝΟΣ - ΡΩΣΙΑ	8	2	Μπροῦσα	1	—
ΔΙΑΦΟΡΑ	3	2	Κυδωνίες (Ἀίβαλι)	48	93
ΔΥΣΑΝΑΓΝΩΣΤΑ	5	8	Μοσχονήσια	9	9
ΧΩΡΙΣ ΔΗΛΩΣΗ	24	23	Πέργαμος	1	—
	1096	1096	Μυτιλήνη (Λέσβος)	17	12
			Σμύρνη	34	43
ΚΥΚΛΑΔΕΣ			Τσεσμές	9	6
Ἀμοργός	19	35	Ἐρυθρές	1	—
Ἀνάφη	5	—	Κουσάντασι	2	2
Ἀνδρος	56	52	Ἐφεσος	1	4
Θήρα	30	18	Σάμος	21	10
Ἴος	11	7	Ἰκαρία	1	—
Κέα	14	9		149	181
Κύθνος (Θερμιά)	5	10	ΣΑΡΩΝΙΚΟΣ - ΑΡΓΟΛΙΚΟΣ		
Μήλος	1	—	Αἴγινα	6	3
Μύκονος	21	51	Πόρος	4	—
Νάξος	8	1	Ἵδρα	58	71
Πάρος	13	12	Σπέτσες	2	2
Σέριφος	1	3		70	76
Σίκινος	3	1			
Σίφνος	5	11	ΗΠΕΙΡΟΣ		
Τήνος	35	39	Ἡπειρος	8	2
Φολέγανδρος	1	1	Ἰωάννινα	2	2
Σύρος	1	3	Μοσχόπολη	1	—
Ἐρμούπολη	4	31	Πάργα	1	—
	233	284		12	4

Πίνακας 10. (Συνέχεια)

ΕΥΒΟΙΑ - Β. ΣΠΟΡΑΔΕΣ			ΕΠΤΑΝΗΣΑ		
Έρετρια	1	—	Έπτάνησος	2	—
Κάρυστος	4	1	Κέρκυρα	1	—
Κύμη	1	—	Κεφαλληνία	5	1
Χαλκίδα	1	2	Ίθάκη	3	—
Σκιάθος	1	—	Ζάκυνθος	6	6
Σκόπελος	19	5	Κύθηρα	10	5
Σκύρος	3	2		27	12
	30	10			
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ			ΘΕΣΣΑΛΙΑ		
Πελ/σος (Μοριάς)	20	6	Θεσσαλία	6	3
Άγ. Πέτρος Κυνουρίας	1	—	Βόλος	4	—
Άργος	1	—	Ζαγορά	12	4
Βοστίτσα	1	—	Τρίκερι	1	1
Δημητσάνα	1	—		23	8
Καλαμάτα	5	2			
Κόρινθος	3	2	ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		
Κορώνη	2	—	Μακεδονία	4	2
Κρανίδι	1	—	Βέροια	1	1
Λεωνίδιο	1	—	Θεσσαλονίκη	4	7
Λάβρα	2	—	Μπιτόλια	1	—
Καλάβρυτα	1	—		10	10
Μάνη	2	—			
Ναύπλιο	2	2	ΘΡΑΚΗ		
Νεόκαστρο	2	—	Θράκη	1	—
Πάτρα	7	1	Άδριανούπολη	1	—
Σπάρτη	13	5	Αΐνος	5	3
Τρίπολη	4	—	Καλλίπολη	3	2
	69	18	Κων/λη (Βυζάντιο)	15	14
			Φιλιππούπολη	1	—
				26	19
ΣΤΕΡΕΑ			ΕΥΞΕΙΝΟΣ - ΡΩΣΙΑ		
Ρούμελη	7	1	Μαύρη θάλασσα	2	1
Άθινα	8	4	Ρωσία	2	1
Άμφισσα	1	2	Σινώπη	1	—
Γαλαξείδι	1	—	Τραπεζούντα	3	—
Λαμία	2	—		8	2
Λειβαδιά	2	4			
Μεσολόγγι	—	1	ΔΙΑΦΟΡΑ		
Καλλίδρομο	1	—	Άλεξάνδρεια	1	—
Στυλίδα	1	—	Κάϊρο	—	1
	23	12	Μαυροβούνιο	1	—
			Βενετία	1	—
				3	1

Ἄνδρες

Ξεκινώντας τις παρατηρήσεις από τη γεωγραφική προέλευση τῶν ἀνδρῶν, μπορούμε νὰ σημειώσουμε τις κύριες πηγές «ἀνεφοδιασμοῦ» τῆς Ἑρμούπολης σ' ἐνεργὸ πληθυσμό. Ἡ περιοχή τῆς Χίου - Ψαρῶν καὶ τῆς ἀπέναντι μικρασιατικῆς ἀκτῆς ἀποτελεῖ τὴν ἐστία καταγωγῆς τῶν περισσότερων Ἑρμουπολιτῶν, γεγονὸς ἀπόλυτα φυσιολογικό, ἀφοῦ ἡ πόλη χτίστηκε ἀπὸ πρόσφυγες τῶν περιοχῶν αὐτῶν, κατὰ κύριο λόγο. Οἱ Χιώτες ἐξακολουθοῦν νὰ κρατοῦν τὰ πρωτεῖα στὴ συγκρότηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑρμούπολης, παρ' ὅλη τὴν αὐξανόμενη διαρροή τους πρὸς τὸν Πειραιά. Δεύτερη πηγὴ τροφοδοσίας ἀποτελοῦν τὰ γειτονικά πρὸς τὴ Σύρον νησιὰ τῶν Κυκλάδων. Στὴν περίπτωσή τους, πάντως, τὰ ποσοστὰ συμμετοχῆς στὴ συγκρότηση τῆς πόλης διαφέρουν αἰσθητὰ ἀπὸ νησιὶ σὲ νησι καὶ χαρακτηρίζονται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐξειδίκευση τῶν νέων κατοίκων σὲ σχέση μὲ τις ἀνάγκες τῆς νέας πόλης. Ἔτσι, ἐνῶ κοντινὰ νησιὰ, ὅπως ἡ Τήνος ἢ ἡ Ἄνδρος, μετέχουν μὲ ὑψηλὸ ποσοστὸ στὴν ὁμάδα αὐτῇ, ἄλλα ἐξ ἴσου κοντινά, ὅπως ἡ Νάξος ἢ ἡ Σίφνος, ἔχουν ἐλάχιστους ἐκπροσώπους. Στὸ ζήτημα ὅμως αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε στὴν ἐξέταση τῶν ἐπαγγελμάτων τῶν κατοίκων.

Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν νησιῶν τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Πελοποννήσου καὶ κατὰ πρῶτο λόγο τῆς Ὑδρας. Ἡ παρακμὴ τοῦ ναυτικοῦ της μετὰ τὴν Ἐπανάσταση ὠθεῖ τοὺς Ὑδραίους στὸν Πειραιά κυρίως, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἑρμούπολη.

Γιὰ τοὺς Κρητικούς — σταθερὸ παράγοντα στὴν πόλη — ἡ Ἑρμούπολη ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο λιμάνι - καταφύγιο τοῦ ἐλεύθερου βασιλείου, ὥστε ἀπὸ κάθε ἀποτυχημένη προσπάθεια γιὰ ἐπανάσταση καὶ ἔνωση. Ἡ ἱστορία αὐτὴ θὰ ἐπαναληφθεῖ, ἄλλωστε, πολλὰς φορές μέσα στὸν 19ο αἰῶνα.

Ἀπὸ τ' ἄλλα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου ὑπερέχουν ὅσα ἔχουν κάποια ναυτικὴ παράδοση καὶ οἱ κάτοικοί τους βρίσκουν εὐκόλα συνέχεια στις δραστηριότητές τους στὴν Ἑρμούπολη, ὅπως π.χ. ἡ Σκόπελος, ἡ Κάσος κ.ἄ. Νησιῶτες φτάνουν καὶ ἀπὸ τὸ Ἰόνιο σὲ μικρότερους ὅμως ἀριθμούς.

Οἱ ἡπειρωτικὲς περιοχὲς ἀντιπροσωπεύονται σχεδὸν ὅλες. Νέοι κάτοικοι φτάνουν ἀπὸ τὸ Νεόκαστρο ὥς τὴ Θεσσαλονίκη, πάντα βέβαια σὲ σχέση μὲ τὸ χαρακτῆρα καὶ τις ἀνάγκες τῆς πόλης (καὶ τῆς οἰκονομίας της) σ' ἔμψυχο ὕλικό. Ἀνάλογα δηλαδή, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μὲ τις ἐυκαιρίες καὶ τις δυνατότητες ποὺ προσφέρει ἡ Ἑρμούπολη γιὰ ἀποκατάσταση.

Γυναῖκες

Ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν γυναικῶν παρουσιάζει ἀρκετὲς ὁμοιότητες, ἀλλὰ καὶ διαφορὲς ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῶν ἀνδρῶν. Ὅσον ἀφορᾷ

τὰ ἀριθμητικά δεδομένα, ἡ Χίος ἐξακολουθεῖ νὰ κρατᾷ τὴν κυρίαρχη θέση μ' ἐνισχυμένη ἀκόμη περισσότερο τὴ δύναμή της. Οἱ Χιώτισσες αὐτὲς εἶναι βέβαια, κατὰ κύριο λόγο, οἱ κόρες ἢ οἱ συγγενεῖς τῶν πρώτων οἰκιστῶν τῆς Ἐρμούπολης ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ δηλώνουν σὰν πατρίδα τους τὴ Χίο. Σημαντικὰ αὐξημένο ποσοστὸ — ἐναντι τῶν ἀντίστοιχων ἀνδρῶν — ἐμφανίζουν οἱ καταγόμενες ἀπὸ τὶς Κυδωνίες, ποὺ φαίνεται πὼς κατέφυγαν στὴν Ἐρμούπολη σὲ μεγάλο ἀριθμὸ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς πόλης τους κατὰ τὴν Ἐπανάσταση. Αὐξηση παρουσιάζουν καὶ οἱ γύρω Κυκλάδες. Ἡ ὕπαρξη μιᾶς πόλης μεγάλης καὶ σὲ πλήρη ἀνάπτυξη προσφέρει πολλὰς εὐκαιρίες γάμου γιὰ τὰ κορίτσια τῶν γειτονικῶν νησιῶν. Ἡ Μύκονος π.χ. καὶ ἡ Ἀμοργὸς διπλασιάζουν σχεδὸν τὰ ποσοστὰ τους στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ομάδας αὐτῆς. Πρέπει, ἐπίσης, νὰ σημειωθεῖ καὶ ἡ ἐμφάνιση τῆς Ἐρμούπολης σὰν τόπου καταγωγῆς ἐνὸς σημαντικοῦ ἀριθμοῦ γυναικῶν. Πρόκειται, κυρίως, γιὰ τὶς κόρες τῶν πρώτων οἰκιστῶν, ποὺ γεννιοῦνται στὴν ἴδια αὐτὴ πόλη καὶ ἀποτελοῦν τὴν πρώτη γενιὰ αὐτοχθόνων κατοίκων. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ κορίτσια αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ γονεῖς Χιώτες καὶ τυχὸν δῆλωση τῆς Χίου σὰν πατρίδα τους θὰ διόγκωνε ἀκόμη περισσότερο τὸν ἤδη κορυφαῖο ρόλο της στὴ συγκρότηση τῆς πόλης.

Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες περιοχὲς σταθερότητα — πάντα σὲ σχέση μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀντίστοιχων ἀνδρῶν — παρατηρεῖται στὴν περίπτωση τῆς Ὑδρας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὶς μακρυνότερες περιοχὲς. Ὅλες σχεδὸν οἱ ὑπόλοιπες περιοχὲς παρουσιάζουν χαμηλὰ ποσοστὰ καὶ πρῶτες ἀπ' ὅλες οἱ ἡπειρωτικὲς. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς Πελοποννήσου, ὅπου ἀντιπροσωπεύονται μόνο 6 περιοχὲς στὶς γυναῖκες (18 γιὰ τοὺς ἄνδρες) μὲ μικροὺς πάντα ἀριθμούς.

Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸ ποσοστὸ τῶν γυναικῶν ποὺ ἀποτελοῦν μέλη οἰκογενειῶν ποὺ ἐγκαθίστανται στὴ νέα πόλη γυρεύοντας ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση, γιὰ τὶς ὑπόλοιπες τὸ μακρινὸ ταξίδι πρὸς τὴν Ἐρμούπολη φαίνεται πὼς ἀποτελεῖ μιὰ περιπέτεια μὲ κύριο ἴσως σκοπὸ τὸ γάμο. Ἐρχονται (ἢ καὶ φέρνονται) γιὰ νὰ παντρευτοῦν κάποιο χωριανὸ ἢ κοντοχωριανό τους. Ἡ ἔλλειψη τῆς χρονολογίας ἀφίξεως καὶ τῶν δύο συζύγων δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάνουμε ὑποθέσεις γιὰ τὶς σχέσεις π.χ. τῆς κινητικότητος τοῦ γυναικεῖου πληθυσμοῦ καὶ τῆς συγκρότησης καὶ διαμόρφωσης τῆς πόλης.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

Μερικὲς διευκρινίσεις εἶναι καὶ ἐδῶ ἀπαραίτητες πρὶν προχωρήσουμε στὴν ἀναλυτικότερη ἐξέταση τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀνδρῶν τοῦ κατὰ-στίχου. Ἡ πρώτη παρατήρηση ἀφορᾷ τὴν μέθοδο ποὺ ἐπιλέχθηκε γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν δεδομένων μας —στὴν προκειμένη περίπτωση τῶν ἐπαγγελ-

μάτων— και τὰ ἀποτελέσματά της. Τὸ κύριο πρόβλημα ποὺ τίθεται εἶναι ὁ χωρισμὸς σὲ κατηγορίες τῶν ἐπαγγελμάτων τοῦ καταστήχου. Στὸ πρόβλημα αὐτὸ ἡ πηγὴ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρει καμιὰ βοήθεια. Ὁ χωρισμὸς σὲ μεγάλες κατηγορίες, τοῦ τύπου πρωτογενῆς, δευτερογενῆς, τριτογενῆς τομέας —ἐργαλεῖο ἀνάλυσης γιὰ καπιταλιστικὲς - βιομηχανικὲς κοινωνίες ἀρκετὰ ἀσαφὲς κι αὐτὸ— δὲν ἔχει νόημα στὴν περίπτωσή μας. Σὲ οἰκονομίες καὶ κοινωνίες ὅπως αὐτὴ τῆς Ἑρμούπολης καὶ τῆς Ἑλλάδας γενικότερα τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα, οἱ ιδιότητες τοῦ παραγωγοῦ, τοῦ πωλητῆ καὶ τοῦ καταναλωτῆ (χοντρικὰ) πολλὲς φορές συμπίπτουν στὸ ἴδιο πρόσωπο καὶ ἄρα ὁ χωρισμὸς γίνεται δύσκολος, ἂν ὄχι ἀδύνατος. Προτιμήθηκε λοιπὸν ὁ χωρισμὸς σὲ κατηγορίες κατὰ ἀπασχόληση, ὥστε νὰ γίνεται καλύτερα ἀντιληπτὴ ἡ ποικιλία τῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τῶν δραστηριοτήτων (πίν. 11).

Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἐγίνε λίγο - πολὺ αὐθαίρετα, μὲ κύριο πάντως στόχο νὰ μᾶς διευκολύνει πρακτικὰ νὰ χαράξουμε μὲ ἀδρὲς γραμμὲς τὴν ἐπαγγελματικὴ διαστρωμάτωση τῆς Ἑρμούπολης, ὅπως τουλάχιστον μποροῦμε νὰ τὴν προσεγγίσουμε σήμερα. Καὶ στὴν περίπτωσή αὐτή, ὅμως, προσπαθήσαμε νὰ ἀποφύγουμε, γιὰ πρακτικοὺς λόγους, τὴν κατάτμηση τῶν ἐπαγγελμάτων σὲ πολλὰς μικρὲς κατηγορίες, οἱ ὁποῖες θὰ δυσκόλευαν τὴ μελέτη τῆς ἐπαγγελματικῆς διαστρωμάτωσης τῆς Ἑρμούπολης.

Ὁ συνδετικὸς κρίκος ποὺ «ένώνει» τὰ ἐπαγγέλματα σὲ κάθε κατηγορία εἶναι εἴτε κάποια κοινὰ χαρακτηριστικὰ στὴν ἐξάσκησή τους (π.χ. ἐμπόριο, βιοτεχνία), εἴτε κάποιο κοινὸ ἀντικείμενο, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο περιστρέφονται, ὅπως π.χ. ἡ οἰκοδομὴ. Μὲ βάση τὴ λογικὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ σανδαλοποιοῦ πλάϊ στὸ βαφέα καὶ τὸ σαπουνοποιό. Πάντως ἡ κατηγοριοποίησις τῶν διαφορῶν ἐπαγγελμάτων δὲν ἐγίνε μὲ κριτήρια «ἀντικειμενικά», ἀφοῦ στὰ ἐρωτήματα «ποῦ ἀπασχολοῦνται καὶ μὲ τί» οἱ ἐπαγγελματίες κάθε κατηγορίας, ἡ ἀπάντησις εἶναι δύσκολη, ἂν ὄχι ἀδύνατη, καὶ σὲ πολλὰς περιπτώσεις σίγουρα ὑποθετικὴ. Τὸ ἴδιο τὸ κατάστιχο δὲν μᾶς δίνει καμιὰ πληροφορία γύρω ἀπὸ τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο τοῦ κάθε ἐπαγγέλματος καὶ ἔτσι ἡ ἀναζήτησις στοιχείων σ' ἄλλες σύγχρονες πηγὲς γίνεται ἐπιτακτικὴ. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, οἱ κατηγορίες αὐτὲς ἀντανακλοῦν τὴν ἀναζητήσεως καὶ τὴν ἰδεολογία τῆς ἐποχῆς μας καὶ δὲν ἔχουν σχέσι μὲ τὴν ἀντιλήψεως τῶν Ἑρμουπολιτῶν τοῦ καταστήχου γιὰ τὰ θέματα αὐτά.

Ἐννοεῖται πὼς ὁ χωρισμὸς αὐτὸς κάθε ἄλλο παρὰ ὀριστικὸς ἢ πλήρης εἶναι καὶ πὼς ὅσα τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τόσες καὶ οἱ δυνατὲς κατατάξεις.

Ἀπὸ τοὺς 1096 ἄνδρες τοῦ καταστήχου γιὰ 31 δὲν ὑπάρχει δήλωσις ἐπαγγέλματος, ἐνῶ 10 περιπτώσεις ἔχουν καταταγεῖ σὲ δυσανάγνωστες.

Πίνακας 11. Δηλώσεις επαγγελματιών

ΟΙΚΟΔΟΜΗ - ΛΙΜΑΝΙ		ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ	
Άσβεστιάς	3	Αγωγιάντης	2
Εργάτης	8	Αχθοφόρος	4
Εργολάβος	1	Βαστάζος	31
Κτίστης	26	Χαμάλης	1
Λιθοξόος	1	Μαουνιέρης	7
Πελεκάνος	3	Βαρκάρης	4
Πετράς	8	Λεμβούχος	4
Πετροκόπος	2	Νερουλάς	2
Τέκτων	3	Υδραγωγός	2
Σχίστης	1	Υδροφόρος	2
Σοβατζής	11		59
Μαρμαράς	2		
Ξυλουργός	2		
Μαραγκός	121	ΝΑΥΤΙΚΟΙ	
Άλμαδοῦρος	4	Ναύτης	94
Καλαφάτης	13	Ναυτικός	53
Κατμαρατζής	1	Πλοίαρχος	18
Λεπτουργός	5		165
Μακαρατζής	7		
Μακονατζής	1		
Μαϊναδόρος	1	ΕΙΔΗ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ - ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	
Μουργουντζής	2	Άρτοποιός	19
Μπαλουργός	1	Ψωμάς	1
Μηχανικός	1	Φραντζοπώλης	1
Βοηθός του Μηχανικού	1	Παξιμαδοποιός	1
Ναυπηγός	2	Ζαχαροπλάστης	1
Σιδηρουργός	23	Ζαχαροποιός	4
Πριονιστής	16	Μπακάλης	1
Ταλιαδοῦρος	1	Όψοπώλης	25
Τορναδόρος	1	Τροφοπώλης	1
Τοβαξής	1	Μανάβης	2
Πρισκιτζής	2	Όπωροπώλης	6
Σαβουρατζής	1	Λαχανοπώλης	2
Κουφιδιάρης	1	Κρεοπώλης	10
	277	Ίχθυοπώλης	5
ΕΜΠΟΡΙΟ		Ψαράς	9
Έμπορος	93	Στραγαλοποιός	1
Μικρέμπορος	1	Καφεπώλης	24
Μεταπράτης	1	Οίνοπώλης	3
Έμπορ. προμηθευτής	1	Ταβερνιάρης	3
Ξυλέμπορος	6	Καπνοπώλης	6
Άνθρακοπώλης	1	Ταμπακολόγος	1
Άσβεστοπώλης	1		
	104		126

BIOTEXNIA		ΓΕΩΡΓΙΑ	
Παπλωματᾶς	2	Βοσκός	1
Παμπούκης	2	Ποιμὴν	2
Μπασματζίης	3	Γεωργός	2
Ἀμπατζής	1	Κηπουρός	20
Σταμπαδόρος	2	Κλαδοκόπτης	1
Ὑφαντής	1		26
Μεταξουργός	2	ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ - ΕΛΕΥΘ. ΕΠΑΓΓ.	
Καζάζης	2	Ἀξιωματικός	2
Βαφεὺς	12	Στρατιωτικός	3
Σχινοποιός	1	Ταγματάρχης	1
Ψαθοποιός	1	Λοχαγός	2
Τσουβαλᾶς	1	Ἐνωματάρχης	2
Σαπουνοποιός	5	Χωροφύλακας	3
Μακαρονοποιός	3	Εἰρηνοφύλακας	1
Βυρσοδέψης	25	Πολιτοφύλακας	1
Σκυτοτόμος	9	Δικαστής	1
Ταμπάκης	2	Εἰσαγγελέας	1
Παπουτσής	5	Δικηγόρος	8
Ὑποδηματοποιός	6	Συμβολαιογράφος	1
Σανδαλοποιός	31	Ἱατρός	3
Ράπτης	35	Χειροῦργος	1
Φραγκοράπτης	6	Δάσκαλος	11
Ἐμποροράπτης	1	Ναυτο-δάσκαλος	1
Βαρελοποιός	5	Δημ. Εἰσπράκτωρ	1
Κιβωτοποιός	1	Δημ. Ὑπάλληλος	1
Κοσμήτωρ	1	Κτηματίας	5
Καλατζής	1	Λογιστής	1
Βιβλιοδέτης	2	Γραφεὺς	1
Τυπογράφος	2	Γραμματικός	2
Ζωγράφος	2	Γραμ. τῆς Τράπεζας	1
Ἐπιπλοποιός	1	Ἐμπορ. γραφεὺς	1
Ἐπιπλοχρωματοποιός	1	Ἐμποροῦπάλληλος	1
Μυλωνᾶς	5	Ὑπάλληλος	14
Γαῖτανοποιός	1	Ὑπηρέτης	2
Χρωματοποιός	1	Κλητήρας	2
	181	Φύλακας	4
		Βιβλιοφύλακας	1
ΜΕΤΑΛΛΟ-ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ		Μαθητής	1
Ὅπλοποιός	3	Ψάλτης	1
Ὀρειχαλκεὺς	2	Μουσικός	5
Φαναροποιός	4	Κουρέας	7
Χαλκοποιός	1	Ξενοδόχος	1
Χρυσοχόος	3	Κήρυκας	1
Κλειδαράς	5	Ὑλότης	1
Κλειδοποιός	3		96
	21	ΧΩΡΙΣ ΔΗΛΩΣΗ	31
		ΔΥΣΑΝΑΓΝΩΣΤΑ	10

Συνολικά για τούς 1055 άνδρες που δηλώνουν κάποιο επάγγελμα υπάρχουν 158 διαφορετικές δηλώσεις, γεγονός που δίνει μια ιδέα για τη μεγάλη ποικιλία δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται στην Έρμούπολη. Ήδη σημειωθεί ότι πολλές από τις 158 αυτές δηλώσεις φαίνεται να αντιπροσωπεύουν επαγγέλματα που μπορεί να εμφανίζονται με περισσότερα από ένα διαφορετικά ονόματα. Οι περιπτώσεις αυτές αποτελούν μια καλή ένδειξη για τη νοοτροπία και τη στάση των Έρμουπολιτών της εποχής απέναντι στην εργασία, ενώ από την άλλη μεριά δίνουν μια παραστατική εικόνα του καταμερισμού εργασίας στη δεδομένη κοινωνία και οικονομία.

Στο χωρισμό σε κατηγορίες υπάρχουν όλες οι δηλώσεις επαγγελμάτων και δεν έχει γίνει καμία προσπάθεια ένοποιησης διαφορετικών δηλώσεων σε ένα επάγγελμα. Η μελέτη άλλωστε της ονοματολογίας των επαγγελμάτων, όπως δηλώνονται στο κατάστιχο, αποκτά σημασία μόνο στο μέτρο που μέσα από αυτήν εκφράζονται πραγματικότητες. Σε τελευταία ανάλυση, αυτή δεν είναι καθόλου άσχετη με τη διαμόρφωση — και έκφρασή τους μέσα από την γλώσσα — κοινωνικών αξιών και διαστρωματώσεων και με την ιδεολογία της εποχής γύρω από την εργασία.

Λιμάνι

Όπως παρατηρεί κανείς στον πίνακα 11, το λιμάνι αποτελεί τον άξονα γύρω από τον οποίο στρέφεται ή μεγάλη πλειοψηφία των δραστηριοτήτων των Έρμουπολιτών και αποτελεί τη βασική πηγή πλουτισμού για την πόλη. Κέντρο εμπορικό με ακτινοβολία σε ολόκληρο το Αιγαίο, προορισμός, αλλά κυρίως ενδιαμέσος σταθμός των πλοίων που το διασχίζουν, ή Έρμούπολη ζει και αναπτύσσεται γύρω από το λιμάνι της. Είναι αυτό με το οποίο συνδέονται άμεσα και έμμεσα ένα πλήθος από δραστηριότητες της πόλης. Ο άξονας λιμανιού - εμπορίου είναι αυτός που κατευθύνει και διαμορφώνει την πόλη και την οικονομία της.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δυο μεγάλες κατηγορίες επαγγελμάτων που έχουν έμμεση σχέση με το λιμάνι: α) τα καθαρώς ναυτικά, όπως είναι π.χ. οι πλοίαρχοι, ναύτες - ναυτικοί ή ακόμη οι καλαφάτηδες, οι ναυπηγοί κ.ά., και β) όσα, χωρίς να είναι καθαρώς ναυτικά, είναι απόλυτα δεμένα με το λιμάνι και τη ζωή του, όπως π.χ. οι μεταφορές, το εμπόριο κ.ά. Σε σχέση με έμμεση βρίσκεται ή μεγάλη πλειοψηφία από τα υπόλοιπα επαγγέλματα και κατά κύριο λόγο οι ασχολούμενοι με τη βιοτεχνία και τα είδη διατροφής.

Η πρώτη παρατήρηση στα καθαρώς ναυτικά επαγγέλματα έχει σχέση με την ίδια την δήλωσή τους, όπου εμφανίζονται δύο τύποι, ναύτης και ναυτικός, σαν έκφραση του ίδιου(;) επαγγέλματος. Χωρίς να είναι ικανό από μόνο του το στοιχείο αυτό να μάς οδηγήσει σε συμπεράσματα, μάς επιτρέπει ο-

ρισμένες σκέψεις. Ἄν ἡ δήλωση ναύτης περιλαμβάνει ἀνεξαίρετα ὅλους ὅσους ἀποτελοῦν τὸ πλήρωμα ἑνὸς πλοίου, τότε ἡ διαφοροποίησή τους ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δηλώνουν ναυτικὸς σὲ τί συνίσταται; Μὲ τὸ ναυτικὸς ἐρχόμαστε, ἴσως, κοντύτερα στὴ σημερινὴ ἔννοια τοῦ ὅρου. Περνάμε δηλαδὴ στὴν ἀνωθυμία τῶν μακρινῶν ταξιδιῶν καὶ τῆς μεγάλης πόλης. Δηλώνοντας κανεὶς ναυτικὸς, φαίνεται σὰ νὰ θέλει νὰ διαφοροποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς «παραδοσιακοὺς» συναδέλφους του καί, γιατί ὄχι, ν' ἀνεβεῖ, ἴσως, ἓνα σκαλοπάτι στὴν κλίμακα τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας. Δὲν εἶναι, ἄλλωστε, τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ψαριανοὶ ἀποτελοῦν τὸ μισὸ σχεδὸν ποσοστὸ (25/53) τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Οἱ ἴδιοι μονοπωλοῦν σχεδὸν καὶ τὴν ἀνώτερη βαθμίδα στὴν κλίμακα τῶν ἐπαγγελλμάτων αὐτῶν, τοὺς πλοίαρχους δηλαδή, μὲ 14 παρουσίες σὲ σύνολο 18. Ἡ καταστροφή τῆς πατρίδας τους καὶ τοῦ ναυτικοῦ τους ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἡ μεγάλη ναυτικὴ τους παράδοση ἀπὸ τὴν ἄλλη, καθὼς καὶ τὸ ξεκίνημά τους σχεδὸν ἀπὸ τὸ μηδέν, φαίνεται ὅτι τοὺς ἐπιτρέπει νὰ προσαρμοστοῦν γρήγορα στὴ νέα κατάσταση καὶ νὰ στραφοῦν εὐκολότερα πρὸς «νέες» δραστηριότητες. Ἡ διαφοροποίησή τους — ποιοτικὰ ἢ ὀνομαστικὰ τουλάχιστον — ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἐμφανής.

Τὰ ἄτομα ποὺ περιλαμβάνονται στὶς τρεῖς αὐτὲς δηλώσεις ἐπαγγελλμάτων προέρχονται κυρίως ἀπὸ νησιὰ ἢ τόπους γενικότερα ποὺ διακρίθηκαν γιὰ τὴ ναυτικὴ τους ἐπίδοση κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἔρχονται στὴν Ἑρμούπολη εἴτε ἀπὸ μέρη γειτονικά, ὅπως π.χ. τὴ Μύκονο ἢ τὴν Ἄνδρο καὶ τὴν Ὑδρα, εἴτε ἀπὸ μακρινότερα, π.χ. τὴν Τραπεζοῦντα, τὴν Αἴνο ἢ τὴ Ρόδο. Ἡ προέλευσή τους ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα σ' ἓναν ὑποθετικὸ χάρτη τῶν ναυτικῶν δραστηριοτήτων τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ γενικὰ κατὰ τὰ τέλη τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Πολλὰ ἀπὸ τὰ μέρη αὐτὰ ἔχασαν τὸ ναυτικὸ τους ἢ καταστράφηκαν καὶ τὰ ἴδια κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, ὅπως τὰ Ψαρὰ καὶ ἡ Χίος, ἐνῶ ἄλλα βρέθηκαν μὲ μιὰ ναυτιλία ἐξαντλημένη καὶ ἀποδιαρθρωμένη, ὅπως ἡ Ὑδρα καὶ οἱ Σπέτσες. Γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἡ Ἑρμούπολη ἀποτελεῖ καταφύγιο ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀγορὰ ἐργασίας καὶ τόπο γιὰ συνέχιση τῶν δραστηριοτήτων τους. Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ τὰ μικρὰ ποσοστὰ συμμετοχῆς τῶν Ὑδραίων στὰ καθαρῶς αὐτὰ ναυτικὰ ἐπαγγέλματα (17 ἄτομα σὲ σύνολο 165, τὰ Ψαρὰ 54).

Δὲν πρέπει πάντως νὰ ξεχνᾶμε πὼς παρ' ὅλη τὴ φθορὰ καὶ τὴν παρακμὴ τοῦ ναυτικοῦ τῆς ἡ Ὑδρα μένει σ' ὅλη τὴ διάρκεια ποὺ περιλαμβάνει τὸ κατάστιχο, τὸ 3ο ἢ 4ο ἀστικὸ κέντρο στὴν Ἑλλάδα, μ' ἓνα πληθυσμὸ ποὺ φτάνει τίς 12.500 περίπου ἄτομα. Ἡ «διαρροή» τῶν Ὑδραίων πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις θ' ἀρχίσει μετὰ τὸ 1856 καὶ ὠφελημένος θὰ βγεῖ κυρίως ὁ Πειραιάς, ὁ ὁποῖος τροφοδοτεῖται συνεχῶς μὲ Ὑδραίους ἀπὸ τὰ πρῶτα

χρόνια της ίδρυσής του (1835). Οί Ύδραίοι φαίνεται πώς αποφεύγουν έτσι για εγκατάσταση το πρώτο λιμάνι του βασιλείου της εποχής και προτιμούν άλλες διευθύνσεις και, γιατί όχι, επιλογές. Παραδοσιακές αντιστάσεις μπροστά σε νέους ρυθμούς που τείνει να επιβάλει ή Έρμούπολη ή άπαρχή μιās στροφής των Ύδραίων σε επαγγέλματα άλλα από τα ναυτικά;

Τα επαγγέλματα που σχετίζονται με τις κατασκευές και επισκευές πλοίων χαρακτηρίζονται από μιὰ μεγάλη ποικιλία ειδικοτήτων. Τα ναυπηγεία της Έρμούπολης απασχολούν ένα μεγάλο αριθμό μαραγκών, πριονιστών, καλαφάτηδων, αλλά και εργάτες όλων των αναγκαίων ειδικοτήτων. Κύρια «βιομηχανική» μονάδα της πόλης την εποχή αυτή, τα ναυπηγεία, προσφέρουν απασχόληση σ' ένα σημαντικό τμήμα του ένεργοϋ πληθυσμοϋ, τόσο άμεσα όσο και έμμεσα, μέσω των διαφόρων προμηθειών¹¹. Με 487 ναυπηγήσεις πλοίων όλων των μεγεθών για τα χρόνια 1846-1853¹², ή Έρμούπολη είναι το μόνο ναυπηγικό κέντρο στην Ελλάδα που παρουσιάζει συνεχή δραστηριότητα όλο το χρόνο¹³.

Κάποια διαφοροποίηση αρχίζει να διαφαίνεται στις ναυπηγικές εργασίες της Έρμούπολης με την κατασκευή το 1853-54 του πρώτου ατμοπλοίου από τα ναυπηγεία της¹⁴. Χωρίς να οδηγούν σε ανακατατάξεις και σε νέους προσανατολισμούς, οί κάποιες «τεχνολογικές» αυτές εξελίξεις που αρχίζουν να έμφανίζονται στην Έρμούπολη επιβεβαιώνονται, ίσως, και από την παρουσία στο κατάστιχο ενός μηχανικοϋ και ενός άλλου τεχνικοϋ που δηλώνεται σάν «βοηθός του μηχανικοϋ». Άγνοοϋμε αν υπήρχε κι άλλος μηχανικός την εποχή αυτή στην Έρμούπολη, αλλά από τη δή-

11. Ο Γάλλος πρόξενος στη Σύρο Guerin ύπολογίζει σε 1073 τους εργάτες που απασχολούνται στα ναυπηγεία της πόλης το 1851, ενώ το 1852 πέφτουν σε 962. Βλ. έκθεση του προξένου με ήμερ. 28-6-1853, όπου και περιγραφή όλων των δραστηριοτήτων της πόλης την εποχή αυτή, στα Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance consulaire et commerciale, Syra τ.3.

12. Βλ. Δημοτικό Άρχείο Έρμουπόλεως, I /Ναυπηγικά / 1-5, όπου και κατάλογοι ναυπηγηθέντων πλοίων για τα έτη 1846, 1847, ονόματα πλοίων, ναυπηγών κ.λπ. Άπό στοιχεία που μου παραχώρησε ή Χριστίνα Άγριαντώνη — την όποία ευχαριστώ και από την θέση αυτή — οί ναυπηγήσεις πλοίων κατά χρονιά κατανέμονται ως έξης : 1846 = 47, 1847 = 65, 1848 = 78, 1849 = 65, 1850 = 81, 1851 = 45, 1852 = 45, 1853 = 41. Βλ. επίσης καταλόγους ναυπηγήσεων στην Έρμούπολη για τα χρόνια 1833-1840 και 1850-1859 στόν Β. Καρδάση, *δ.π.*, σ. 362 κ.έ.

13. Βλ. την έκθεση του Γάλλου προξένου, *δ.π.*, κεφ. 11.

14. Βλ. Δημοτικό Άρχείο Έρμουπόλεως, I / Ναυπηγικά / 3 (1-6). Το ατμόπλοιο «Η Έλπις» ναυπηγήθηκε από το γνωστότερο ίσως ναυπηγό της Έρμούπολης Νικ. Παγίδα, μεταξύ 6/3/1853 και 15/3/1854. Ο Βασ. Καρδάσης, *δ.π.*, σ. 364 αναφέρει 2 ατμόπλοια την περίοδο αυτή, που κατασκευάζονται στα ναυπηγεία της Έρμούπολης για λογαριασμό Έλλήνων της Σμύρνης και με προορισμό να έξυπηρετήσουν την ατμοπλοϊκή συγκοινωνία των παραλίων της Μ. Άσίας.

λωση του βοηθοῦ φαίνεται πὼς μᾶλλον δὲν ὑπῆρχε. Πάντως ἡ παρουσία τους σχετίζεται μὲ τὴν ἑναρξη κάποιων μηχανοποιημένων δραστηριοτήτων καὶ τὴ διείσδυση τοῦ ἀτμοῦ καὶ τῆς βιομηχανίας γενικά. Γιὰ τὸ καράβι λοιπὸν ποὺ κάνει σκάλα στὴν Ἑρμούπολη γιὰ νὰ ἀνεφοδιαστεῖ ἢ γιὰ νὰ ξεφορτώσει ὑπάρχει ἡ ἀναγκαία ὑποδομὴ γιὰ ἐπισκευὲς πρώτης ἀνάγκης ἢ καὶ μεγαλύτερες ἀκόμη.

Γεωγραφικὰ οἱ ἐπαγγελματίες τῆς κατηγορίας αὐτῆς προέρχονται ἀπὸ τόπους — νησιὰ κυρίως — μὲ παράδοση στὶς ναυπηγικὲς ἐργασίες, ὅπως ἡ Ὑδρα, τὰ Ψαρά, ἡ Χίος, ἡ Σαντορίνη κ.ἄ.

Οἰκοδομὴ

Μὲ τὶς οἰκοδομικὲς δραστηριότητες στὴν Ἑρμούπολη τῆς ἐποχῆς ἀσχολοῦνται κυρίως νησιῶτες. Χωρισμένοι κατὰ εἰδικότητες, οἱ «οἰκοδόμοι» προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἄνδρο (ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν κτιστῶν), τὴν Κάρπαθο (κτίστες), τὴν Ἀνάφη (πετροκόποι), τὴ Χίο καὶ ἄλλοι. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάχθηκαν — συμβατικά, ἀφοῦ ἀγνοοῦμε τὴν ἀκριβή τους ἀπασχόληση — καὶ οἱ 8 ἐργάτες τοῦ καταστήχου. Πόλη σὲ πλήρη οἰκοδομικὴ ἄνθηση ἡ Ἑρμούπολη συγκεντρώνει καὶ ἀπασχολεῖ ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων διαφόρων εἰδικοτήτων. Ἡ ὑπαρξη τόσο μεγάλης ποικιλίας ἐπαγγελματιῶν ποὺ δουλεύουν τὴν πέτρα (καὶ τὰ μάρμαρα), ὅπως λιθοξόος, πελεκάνος, πετράς, πετροκόπος, κτίστης, τέκτων μᾶς προδιαθέτει, ἴσως, καὶ γιὰ τὴν ποιότητα—καὶ γιὰ τὸ κόστος μαζί—τῶν οἰκοδομῶν τῆς.

Μεταφορὲς

Οἱ μεταφορὲς ἔχουν σχέση κυρίως μὲ τὴν κίνηση τοῦ λιμανιοῦ. Ἀπὸ τὶς 10 διαφορετικὲς δηλώσεις ἐπαγγελματιῶν ἀγνοοῦμε πόσοι ἀσχολοῦνται στὸ λιμάνι καὶ πόσοι μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς πόλης ἢ καὶ μὲ τὰ δυὸ μαζί. Ἀπὸ τοὺς χειρώνακτες οἱ βαστάζοι δουλεύουν στὸ λιμάνι μαζί ἴσως μὲ τὸν χαμᾶλη, ἐνῶ οἱ 4 ἄχθοφόροι ἀσχολοῦνται μᾶλλον μὲ τὶς γενικότερες μεταφορὲς εἰδῶν στὴν πόλη σὲ κοντινὲς ἀποστάσεις. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ κάνουν καὶ οἱ δυὸ νερουλάδες μὲ τοὺς συναδέλφους τους ὑδραγωγούς, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ὑδροφόρους ποὺ φαίνεται πὼς ἀπασχολοῦνται μὲ τὸν ἀνεφοδιασμό τῶν πλοίων. Τὰ ὅρια τῶν ἐπαγγελματιῶν εἶναι, ἄλλωστε, πολὺ ρευστὰ γιὰ νὰ μποροῦμε ν' ἀποφανθοῦμε μὲ ἀκρίβεια γιὰ τὴν ἀπασχόληση τοῦ καθενός. Τὴν ἀνώτερη βαθμίδα στὴν κατηγορία τῶν μεταφορῶν ἀποτελοῦν οἱ 7 μαουνιέρηδες καὶ οἱ 8 λεμβοῦχοι - βαρκάρηδες.

Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς προέρχεται ἀπὸ νησιὰ. Στὶς «χαμηλότερες» βαθμίδες ἀνήκουν οἱ προερχόμενοι ἀπὸ κοντινὰ νησιὰ, ὅπως π.χ. ἡ Ἄνδρος, ἡ Ἀμοργός, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Σαντορίνη κ.ἄ. Στὴν ἀνώτερη κλίμακα ἡ γεωγραφικὴ προέλευση εἶναι πρὸς εὐρείαν: συναντᾶμε ἐδῶ τόσο νησιῶτες (Σκόπελος, Ἄνδρος, Σαντορί-

νη) ὅσο καὶ ἐκπροσώπους ἀπομακρυσμένων περιοχῶν, ὅπως π.χ. ἡ Ζάκυνθος καὶ τὸ Μαυροβούνιο.

Ἑμπόριο

Ἡ δήλωση τῶν ἐπαγγελματιῶν ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ ἐμπόριο εἶναι πολὺ ἀσαφής. Στὴν συντριπτικὴ τους πλειοψηφία δηλώνονται ὡς ἔμποροι χωρὶς καμιὰ διευκρίνιση γιὰ τὸ εἶδος τοῦ ἐμπορίου ποὺ ἐξασκοῦν. Μᾶς λείπει, ἔτσι, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ ποικιλία τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τῆς Ἑρμούπολης καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ δυνατότητα γιὰ τὴ διατύπωση ὑποθέσεων ὡς πρὸς τὴ σχέση καὶ σύνδεση τοῦ ἐμπορίου μὲ τὸ λιμάνι ἢ τὴν πόλη καὶ τὴ διαμόρφωση σὲ τελευταία ἀνάλυση τῆς φυσιογνωμίας τῆς πόλης¹⁵.

Ἡ πρώτη παρατήρηση γιὰ τοὺς ἐμπόρους ἀφορᾷ τὴ συντριπτικὴ παρουσία τῶν Χίων στὴν κατηγορία αὐτή. Κύριοι ἰδρυτὲς τῆς πόλης καὶ στραμμένοι παραδοσιακὰ πρὸς τὸ ἐμπόριο οἱ Χιώτες ἀντιπροσωπεύουν τὸ 42% σχεδὸν τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐμπόρων τοῦ καταστίχου καὶ ἐλέγχουν τὸ μεγαλύτερο κομμάτι τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑρμούπολης. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς Χιώτες, σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ παρουσία ἐμπόρων ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο. Ἑμπορικὰ κέντρα ἢ λιμάνια, ὅπως τὸ Ναύπλιο, ἡ Πάτρα, ἡ Καλαμάτα, ἀλλὰ καὶ ἄλλες πόλεις, ὅπως τὸ Κρανίδι καὶ τὸ Αἴγιο, ἔχουν τοὺς ἐμπόρους τους στὴ νέα πόλη. Τὰ γύρω νησιὰ τῶν Κυκλάδων παρουσιάζονται μὲ μικρὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς στὸ ἐμπόριο τῆς Ἑρμούπολης. Τὸ γεγονὸς μπορεῖ νὰ εἶναι χαρακτηριστικὸ κάποιας αὐτάρκειας ἐμπορικῆς τῶν νησιῶν αὐτῶν καὶ τῆς τροφοδοσίας τους ἀπὸ ἴδια μέσα (ὑπαρξὴ γεωργικῆς ἐνδοχώρας). Ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες περιοχὲς ὑπερέχουν οἱ πόλεις ποὺ βρίσκονται σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ Αἶγαίο (Σμύρνη, Κυδωνίες κ.ἄ.), ἂν καὶ δὲν λείπουν καὶ ἀντιπρόσωποι ἀπομακρυσμένων περιοχῶν ὅπως ἡ Κύπρος, ἡ Βενετία κ.ἄ.

Εἶδη διατροφῆς - Ποτὰ - Καπνὸς

Στὴν κατηγορία αὐτὴ κατατάχθηκαν ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴ διατροφή γενικότερα. Μιὰ ἀδυναμία νὰ ξεχωρίσουμε τοὺς «παραγωγοὺς» ἀπὸ τοὺς «ἐμπόρους» μᾶς ἀναγκάζει νὰ τοὺς θεωρήσουμε σὰν ἐνιαῖο σύνολο, ἀφοῦ μάλιστα στὴ δήλωση τοῦ καταστίχου δὲν ὑπάρχει τέτοια διάκριση.

Ἡ δήλωση τῶν ἐπαγγελμάτων στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ὁμάδων ποὺ συγκροτοῦν τὴν κατηγορία αὐτή, μᾶς ἐπιτρέπει ὀρισμένες ὑποθέσεις σχετικὰ μὲ τὴ φύση τους καὶ τῆς τυχόν διαφοροποιήσεις ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν μεταξύ τους. Ἔτσι, ἐνῶ ὅσοι καταγίνονται μὲ τὴν ἀρτοποιία γενικότερα

15. Ὁ Β. Καρδάσης, ὁ.π., καλύπτει αὐτὸ τὸ κενὸ μὲ μιὰ ἀναλυτικὴ καὶ εὐγλωττὴ περιγραφὴ τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων τῶν Ἑρμουπολιτῶν.

δηλώνονται σάν ἄρτοποιοί, στήν ἴδια ομάδα ὑπάρχουν καί ἕνας ψωμάς, ἕνας φραντζοπώλης καί ἕνας παξιμαδοποιός. Χωρίς νά μπορούμε νά μιλήσουμε γιά διαφορετικά ἐπαγγέλματα, βρισκόμαστε, ἴσως, μπροστά σέ ἐξειδικεύσεις τουλάχιστον γιά τοὺς δύο τελευταίους. Ἐνταγμένοι, ἴσως, σέ κάποιο γενικότερο πλαίσιο (μεγάλο ἄρτοποιεῖο π.χ.) οἱ ἐπαγγελματίες αὐτοὶ ἀσχολοῦνται καί μ' ἕναν ἐξειδικευμένο κλάδο. Στήν περίπτωση τοῦ φραντζοπώλη θά μπορούσαμε μᾶλλον νά μιλήσουμε γιά πώληση «φράγκικου» ψωμοῦ, παράλληλα, ἴσως, καί μέ τή διάθεση τοῦ συνηθισμένου ψωμοῦ. Ὁ παξιμαδοποιός ὑποδηλώνει ἐνασχόληση στήν κατασκευή παξιμαδιοῦ, βασικοῦ στοιχείου διατροφῆς τῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων τῆς ἐποχῆς. Καί στίς δύο περιπτώσεις ἀγνοοῦμε ἂν ἡ ἐξειδίκευση αὐτή εἶχε περάσει καί στήν ἀγορά (ὑπαρξή δηλ. μαγαζιῶν). Σχετικό εἶναι καί τὸ πρόβλημα ποῦ παρουσιάζεται μέ τοὺς ἀσχολούμενους στή διακίνηση τῶν φρούτων καί λαχανικῶν. Χωρίς νά μπορούμε νά διαχωρίσουμε ἐπακριβῶς τὸν ὀπωροπώλη ἀπὸ τὸ λαχανοπώλη ἢ τὸ μανάβη¹⁶, θά παρατηρούσαμε πῶς ἡ τελευταία δήλωση περικλείει καί, ἴσως, συνενώνει τίς δυὸ δραστηριότητες τῆς ἐμπορίας «λαχάνων» καί «ἐγκαίρων ὀπωρικῶν».

Σημαντικὸς ἀριθμητικὰ ἐμφανίζεται καί ὁ τομέας «ψυχαγωγία» μέ τοὺς 24 καφεπῶλες, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία εὐνοεῖται τόσο ἀπὸ τὸ μεγάλο μέγεθος τῆς πόλης, ὅσο καί ἀπὸ τὸ λιμάνι. Στήν ἴδια κατηγορία ἐντάσσονται καί οἱ 3 οἶνοπῶλες καί οἱ 3 ταβερνιάρηδες, μέσω τῶν ὁποίων γίνεται κατὰ κύριο λόγο ἡ διακίνηση τοῦ κρασιοῦ.

Ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων ποῦ ἀποτελοῦν κάθε ἐπάγγελμα στήν κατηγορία αὐτὴ δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νά μιλήσουμε γιά ἐπαγγελματικὴ «ἐξειδίκευση» ὀρισμένων περιοχῶν, ἐπιτρέπει ὅμως νά σημειώσουμε κάποιες τάσεις. Ἔτσι, οἱ τόποι καταγωγῆς τῶν ἐπαγγελματιῶν αὐτῶν ἐντοπίζονται κυρίως στὰ κοντινὰ νησιὰ τῶν Κυκλάδων καθὼς καί στίς ἀκτὲς τῆς Μ. Ἀσίας. Ἄν καί οἱ περιοχὲς ποῦ ἀντιπροσωπεύονται εἶναι πολυάριθμες καί σχετικὰ ἰσότιμες ἀριθμητικὰ, ὀρισμένες φαίνεται νά ἔχουν κάποια προτίμηση σέ ἐπαγγέλματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ὅπως π.χ. οἱ Κυδωνίες (5 ὀσοπῶλες, 4 ἄρτοποιοί, 1 οἶνοπώλης, 1 ἰχθυοπώλης κλπ.) καί ἡ Κρήτη (4 ὀσοπῶλες, 4 καφεπῶλες κ.ἄ.).

Βιοτεχνία

Κάτω ἀπὸ τὸ γενικὸ αὐτὸ ὄρο τοποθετήθηκαν ἐπαγγέλματα μέ κοινὸ χαρακτηριστικὸ τὸ βιοτεχνικὸ χαρακτήρα τῆς ἄσκησής τους. Λέγοντας βιοτεχνία δὲν ἐννοοῦμε μόνο ὅσους ἐργάζονται στίς μικρὲς βιοτεχνίες τῆς

16. Γιά τίς διαφοροποιήσεις τῶν ἐπαγγελμάτων στήν Κων/πολη τῶν μέσων τοῦ αἰῶνα, βλ. Α.Γ. Πασπάτης, *Ἐπόμνημα περὶ τοῦ γραικικοῦ νοσοκομείου τῶν Ἑπτὰ Πύργων*, Ἀθήνα 1862.

ἐποχής και τοὺς ὁποίους εἶναι δύσκολο ν' ἀναγνωρίσουμε ἀπόλυτα, τουλάχιστον μέσα ἀπὸ τὸ κατάστιχο. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσονται καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄλλα ἐπαγγέλματα ποὺ λειτουργοῦν βιοτεχνικά. Χαρακτηριστικό, δηλαδή, ἐδῶ δὲν εἶναι τόσο ἡ ἐπαγγελματική ὁμοιότητα, ὅσο ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ ἴδιου τοῦ ἐπαγγέλματος. Μὲ βάση τὴ λογικὴ αὐτὴ, λοιπόν, τοποθετήθηκαν οἱ ράφτες μαζί μὲ τοὺς μυλωνάδες, τοὺς παπλωματάδες καὶ τοὺς μεταξουργούς.

Ἄμεση σχέση μὲ τὶς βιοτεχνικὲς - βιομηχανικὲς δραστηριότητες τῆς Ἐρμούπολης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχουν ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴ βυρσοδεψία (31 ἄτομα). Ἀπὸ τοὺς πρῶτους πυρῆνες «βιομηχανικῶν» δραστηριοτήτων τῆς πόλης ἡ βυρσοδεψία πιάσει καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀρρώστεια τῶν ἀριθμῶν ποὺ χαρακτηρίζει τὸ «ἐλληνικὸ Μάντζεστερ» τοῦ 19ου αἰῶνα¹⁷. Μικρὴ σὲ ἀπόλυτους ἀριθμοὺς ἀλλὰ καὶ σὲ δύναμη μηχανῶν, παραδέρνει ἀνάμεσα στοὺς παραδοσιακοὺς τρόπους κατεργασίας τῶν δερμάτων καὶ τὶς νέες τεχνικὲς ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴ Δύση¹⁸. Γεωγραφικὰ οἱ βυρσοδέψες-σκυτοτόμοι προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ Χίο (12/31), τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τὶς ἀκτὲς τῆς Μ. Ἀσίας ποὺ ἔχουν κάποια παράδοση στὸν τομέα αὐτόν, ὅπως οἱ Κυδωνίες, ἡ Σμύρνη, ἡ Μυτιλήνη, ἡ Σάμος κ.ἄ.

Ἀπὸ τοὺς πιὸ ἰσχυροὺς σὲ ἐκπροσώπηση τομεῖς εἶναι καὶ ἡ ὑφαντουργία μὲ 31 παρουσίες στὸ κατάστιχο, ποὺ κατανέμονται σὲ 9 διαφορετικὲς δηλώσεις. Κύριο χαρακτηριστικό της—ὅπως τουλάχιστον ἐμφανίζεται ἐδῶ—εἶναι ἡ ποικιλία τῶν εἰδικοτήτων καθὼς καὶ τὰ μικρὰ μεγέθη ἐκπροσώπησής τους. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ, ἔστω καὶ ἀποσπασματική, δὲν πρέπει ν' ἀπέχει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ὁργανωμένη ὑφαντουργικὴ μονάδα τὰ χρόνια αὐτὰ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει στὴν Ἐρμούπολη, πέρα ἴσως ἀπὸ τὸ τυποβαφεῖο Ἰωάννου ποὺ ἀπασχολοῦσε 10-20 ἐργάτες καὶ εἶχε ἰδρυθεῖ στὰ 1834¹⁹. Μὲ τὸν ὅρο ὑφαντουργοὶ δηλώνονται ὅσοι, ἴσως, ἀπασχολοῦνται μὲ μικρὲς βιοτεχνίες, σὲ οἰκογενειακὸ ἐπίπεδο²⁰. Οἱ ὑφαντουργοὶ αὐτοὶ προέρχονται ἀπὸ περιοχὲς μὲ παράδοση στὸν τομέα αὐτό,

17. Γιά τὸν χαρακτηρισμὸ βλ. Kolodny, *ὁ.π.*, σ. 198.

18. Βλ. τὴν ἐκθεση τοῦ γάλλου προξένου, *ὁ.π.* Σύμφωνα μ' αὐτὸν στὰ 1850 φαίνεται νὰ ὑπάρχουν 3 βυρσοδεψεῖα μὲ 100-180 ἐργάτες, ἐνῶ στὰ 1857 ἐπὶ μὲ 200 ἐργάτες. Σύμφωνα, πάντως, μὲ μαρτυρία τοῦ τύπου τῆς ἐποχῆς στὰ 1851 τὰ βυρσοδεψεῖα εἶναι 12. Βλ. ἐφ. *Αἴολος*, ἀρ. 349, 14 Ἀπριλίου 1851, σ. 2. Ὁ Β. Καρδάσης, *ὁ.π.*, σ. 369 δίνει τὰ ὀνόματα τῶν κυριότερων «ἐργοστασιαρχῶν» βυρσοδεψέων στὴν Ἐρμούπολη τῆς ἐποχῆς.

19. Βλ. Δημοτικὸ Ἀρχεῖο Ἐρμουπόλεως, I / Στατιστικὰ 1/4: «Πίναξ τῶν ἐν Ἐρμουπόλει βιομηχανικῶν καταστημάτων 1866».

20. Βλ. ἀναφορὰ τοῦ Μανσόλα στὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν (17/7/1837) γιὰ τὴ βιοτεχνία κατασκευῆς καλεμερικῶν (μαντηλιῶν γιὰ τὸ κεφάλι) στὴν Ἐρμούπολη: Γ.Α.Κ., Ἀρχεῖο Ὁθωνοῦ, Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, φ. 255.

τις Κυδωνίες και τή Χίο, κατά πρώτο λόγο, τὸ Βόλο, τή Ζαγορά, τὸ Ἄργος και τή Σμύρνη, σὲ μικρότερα ποσοστά.

Σὲ ἀνθήση ἐμφανίζονται και οἱ τομεῖς τῆς ἐνδύσης και τῆς ὑπόδησης, μὲ 39 και 41 παρουσίες ἀντίστοιχα. Στὴν κατηγορία τῆς ἐνδύσης μιὰ διαφοροποίηση ἐμφανίζεται στὴ δήλωση τοῦ ἐπαγγέλματος. Ἔτσι, πλάι στοὺς 32 ράφτες ἐμφανίζονται και 6 φραγκοράπτες και ἕνας ἐμποροράπτης. Χωρὶς νὰ εἶναι ἱκανὸ ἀπὸ μόνο του τὸ στοιχεῖο αὐτὸ γιὰ περισσότερες ἐρμηνεῖς, ἀποτελεῖ μιὰν ἀκόμη ἐνδειξη γιὰ τὸν προσανατολισμὸ και τὶς ἐπιλογές τῆς πόλης. Τὴν πρώτη θέση στὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ ἔχουν οἱ Κρητικοὶ (12 παρουσίες). Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα, ἡ Σπάρτη, ἡ Ὑδρα και ἡ Τήνος ὑπερέχουν. Θὰ πρέπει, πάντως, νὰ σημειώσουμε και τὴν παρουσία ἐκπροσώπων ἀπομακρυσμένων περιοχῶν, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Βέροια, ἡ Λέρος, μέρη μ' ἐλάχιστη παρουσία στὴν Ἑρμούπολη.

Ὁ τομέας τῶν παπουτσιῶν φαίνεται πὼς εἶναι ἀποκλειστικὴ ἀπασχόληση τῶν νησιωτῶν, μὲ πρώτους τοὺς Τηνιακοὺς (9 παρουσίες). Ὅλες οἱ Κυκλάδες ἔχουν ἐκπρόσωπο στὴν ὁμάδα αὐτή, καθὼς και νησιὰ πιὸ μακρινά, ὅπως ἡ Κύπρος, ἡ Ρόδος, ἡ Σάμος και τὰ Μοσχονήσια.

Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα «βιοτεχνικά» ἐπαγγέλματα μποροῦμε νὰ σημειώσουμε σχέσεις, στενές ἢ ἑμμεσες, μὲ τὸ λιμάνι και τὶς ἀνάγκες του²¹. Τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση τῶν σαπουνοποιῶν, ποὺ ἐφοδιάζουν και τὰ πλοῖα ποὺ κάνουν σκάλα στὴν Ἑρμούπολη²¹. Στὴν ἴδια κατηγορία μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν οἱ μακαρονοποιοί, μυλωνάδες, βαρελοποιοί, ὁ σχινοποιός, ὁ τσουβαλὰς κ.ἄ. Τὰ ὅρια ἀνάμεσα στὶς ἀνάγκες τῆς πόλης και τοῦ λιμανιοῦ εἶναι κάτι ρευστό. Ἡ ὑπαρξη και ἡ ἀφθονία ὀρισμένων ἐπαγγελμάτων μπορεῖ νὰ ἐννοηθεῖ ἀπὸ τὸν ἕναν ἀπὸ τοὺς παράγοντες αὐτοὺς.

Ἡ παρουσία καλλιτεχνῶν στὸ κατάστιχο (δύο ζωγράφοι, ἕνας κοσμητῶρ) θὰ ἔχει σχέση μὲ τὴ διακόσμηση τῶν ἐσωτερικῶν τῶν σπιτιῶν, ποὺ θαυμάζουμε ἀκόμη σήμερα στὴν Ἑρμούπολη, χωρὶς νὰ παραβλέψουμε ζωγραφο-διακοσμητικὲς ἀνάγκες τῶν πλοίων.

Μέταλλο

Ἡ κατηγορία αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ ἐνταχθεῖ στὴν βιοτεχνία, ἀφοῦ τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ περικλείει μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν συναφή· κρατήθηκε ὅμως ξεχωριστὴ γιὰ τὴν κάποια αὐτοτέλεια ποὺ παρουσιάζει. Διακρίνεται, κυρίως, γιὰ τὸ μικρὸ ἀριθμὸ τῶν ἐκπροσώπων κάθε ἐπάγγελματος και τὴ σχετικὰ μικρὴ ποικιλία τους. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὁμάδας αὐτῆς θὰ μπορούσαμε νὰ διακρίνουμε δυὸ βαθμίδες. Ἡ πρώτη περικλείει

21. Ὁ Β. Καρδάσης, ὅ.π., σ. 370-71 θεωρεῖ τὴ βιοτεχνικὴ παραγωγή συμπλήρωμα τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος.

ἐπαγγέλματα σχετιζόμενα μὲ τὴν κατασκευὴ - συντήρηση εἰδῶν οἰκιακῆς χρήσεως καὶ εἰδῶν προοριζόμενων γιὰ τὰ πλοῖα. Τέτοια εἶναι οἱ κλειδαράδες, οἱ φαναροποιοί, οἱ ὀρειχαλκεῖς, ὁ χαλκοποιός. Ἡ δευτέρη βαθμίδα ἀπευθύνεται κυρίως στ' ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας καὶ προσφέρει εἶδη πολυτελείας· ἐδῶ ἐντάσσονται οἱ τρεῖς χρυσοχόοι.

Οἱ ἐπαγγελματίες τῆς πρώτης κατηγορίας προέρχονται ἀπὸ τὴ Χίο καὶ τὰ νησιὰ γενικότερα (Κρήτη, Ὑδρα, Ἄνδρο), ἐνῶ οἱ χρυσοχόοι—περισσότερο εἰδικευμένοι—ἐρχονται ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴν Ἀστυπάλαια καὶ τὴ Ρωσία.

Γεωργία

Πόλη στραμμένη πρὸς τὸ λιμάνι καὶ τὸ ἐμπόριο καὶ μ' ἐνδοχώρα σχεδὸν ἀνύπαρκτη, ἡ Ἑρμούπολη ἐνδιαφέρεται ἐλάχιστα γιὰ τὴ γεωργία. Στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία (20 ἄτομα σὲ σύνολο 26) οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὶς γεωργικὲς ἐργασίες δηλώνονται ὡς κηπουροὶ καὶ συνδέονται μὲ τὸν ἀνεφοδιασμό τῆς πόλης σὲ λαχανικὰ καὶ φρούτα. Ὅσες ἀπὸ τὶς ἀνάγκες σὲ εἶδη διατροφῆς δὲν καλύπτονται ἀπὸ τὶς εἰσαγωγὲς μέσω τοῦ λιμανιοῦ, συμπληρώνονται ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς κατοίκους τοῦ ὑπόλοιπου τμήματος τοῦ νησιοῦ. Ἡ ἐνδοχώρα τῆς Σύρου κατοικεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ καθολικοὺς γεωργοὺς ποὺ συντελοῦν στὸν ἀνεφοδιασμό τῆς πόλης. Οἱ κηπουροὶ προέρχονται ἀπὸ τὴ Χίο (9/20) καὶ τὰ νησιὰ (Πάρος, Κρήτη κ.ἄ.).

Ὑπάλληλοι - Ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα

Στὴν κατηγορία αὕτὴ ἀνήκει ἡ «ἐλίτ» τῆς κοινωνίας τῆς Ἑρμούπολης. Ἄτομα δηλαδὴ ποὺ κατέχουν καίριες θέσεις στὸν κρατικὸ καὶ διοικητικὸ ἐν γένει μηχανισμό τῆς πόλης: ἐπιστήμονες, διανοούμενοι καὶ ὑπάλληλοι—στελέχη μὲ τὴ σύγχρονη ὁρολογία—ἄλλοι ὑψηλὰ καὶ ἄλλοι χαμηλότερα στὴν κοινωνικὴ κλίμακα. Διακρίνει κανεῖς ἐδῶ ποικιλία ἐπαγγελμάτων καὶ ἀριθμητικὴ ἐκπροσώπηση ἀνάλογη μὲ τὴ λειτουργία κάθε ἐπαγγέλματος. Ἔτσι π.χ. στίς ἀνώτερες βαθμίδες ἡ πολυπληθὴς παρουσία τῶν δικηγόρων ἀπεικονίζει πιστὰ τὴν ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἄνθηση τῆς πόλης. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ λεχθεῖ καὶ γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ τὴν παιδεία. Στίς μικρότερες κλίμακες σημειώνουμε τὴν πολυἀριθμὴ παρουσία τοῦ «τριτογενοῦς» τομέα, δηλαδὴ τῶν ὑπαλλήλων στὴν εὐρύτερή τους ἐννοια. Ἔτσι οἱ 14 ὑπάλληλοι συμπληρώνονται ἀπὸ τὸν ἐμποροῦπάλληλο, τὸν ἐμπορικὸ γραφέα καὶ ἄλλα ἄτομα μὲ ὑπαλληλικὴ λειτουργία. Ἀξιωματικῶς εἶναι καὶ ἡ ἀπουσία σχεδὸν (μόνο δύο ἐκπρόσωποι) ἀπὸ τὸ κατὰστιχο τῆς δήλωσης ὑπηρέτης, τόσο συχνῆς τὰ χρόνια αὐτὰ στὴν Ἑλλάδα. Φαίνεται πὼς μπροστὰ στὸν ἀρμόδιο ὑπάλληλο, ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σχέ-

ση με φορολογικές διαδικασίες²², οί άνθρωποι δηλώνουν την πραγματική τους ιδιότητα, κατά βάση σχέση υπαλληλίας ή εργατική, γεγονός που δίνει στα πράγματα τη σωστή τους διάσταση. Στην παραπάνω κατηγορία υπάρχουν όλες οι δηλώσεις επαγγελματιών που χαρακτηρίζουν λειτουργίες και δομές σύγχρονης - μοντέρνας πόλης, όπως είναι ή Ερμούπολη. Αναφέρουμε εδώ τα στρατιωτικά επαγγέλματα, αυτά που έχουν σχέση με τη δικαιοσύνη, τους γιατρούς και το χειρουργό, το βιβλιοφύλακα κ.ά.

Στους τόπους καταγωγής, εκτός από το Αίγαίο, εκπροσωπούνται και αρκετές από τις ήπειρωτικές περιοχές. Από τις τελευταίες ως σημειώσουμε την Ήπειρο, καθώς και τα γειτονικά της Επτάνησα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οί πληροφορίες που περιέχει το κατάστιχο δεν αρκούν για να μάς δώσουν από μόνες τους μια πλήρη εικόνα της Ερμούπολης της εποχής. Ο ειδικός προορισμός του το περιορίζει μόνο σ' ένα κομμάτι από το σύνολο του πληθυσμού, αποτυπωμένο σε μια ειδική στιγμή της ζωής του, το γάμο. Με δεδομένη την αποσπασματικότητα αυτή και την έλλειψη κι άλλων μελετών γύρω από το θέμα και την εποχή, τα από την φύση τους εφήμερα συμπεράσματα του ιστορικού, γίνονται εδώ, ίσως, ακόμη πιο εύαλωτα. Αντί λοιπόν για συμπεράσματα, θα μπορούσαμε να προσπαθήσουμε να δούμε τα χαρακτηριστικά της Ερμούπολης, όπως τουλάχιστον φαίνονται μέσα από το κατάστιχο.

Πόλη νεαρή σε ηλικία ή Ερμούπολη βρίσκεται σε πλήρη οικονομική και οικοδομική άνθηση όπως μαρτυρούν τα επαγγέλματα. Όλη ή οικονομική της δραστηριότητα περιστρέφεται γύρω από τον άξονα λιμάνι - εμπόριο. Οί κάτοικοί της έρχονται εκεί κουβαλώντας και τις παραδοσιακές τους ασχολίες, την ίδια στιγμή που στη νέα πόλη εμφανίζονται δειλά - δειλά επαγγέλματα που αναγγέλλουν μια νέα εποχή (όπως π.χ. ο μηχανικός). Έτσι, οί έμπροσθοφυλακές του καπιταλισμού προκαλούν τα πρώτα «ρήγματα» στο μέτωπο των «παλαιών πολεμιστών» από τους οποίους κυριαρχείται ακόμα ή πόλη.

22. Σύμφωνα με νόμο της 29 Νοεμβρίου 1837 (*Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 38, 1837) από το φόρο «ἐπιτηδεύματος», στον οποίο υποχρεούνται όλα τα επαγγέλματα (μ' αρκετές εξαιρέσεις, όπως οί ποιμένες, συγγραφείς, δάσκαλοι, ζωγράφοι, χαμάληδες κ.ά.), εξαιρούνται και «οί ἐντός ἐμπορικοῦ τινός ἢ βιομηχανικοῦ ἐργαστηρίου ὑπηρετά, τῶν ὁποίων ὁ μηνιαίος μισθὸς δὲν ὑπερβαίνει τὰς 20 δραχ.». Χάρη στη διάταξη αυτή έχουμε μια πληθώρα «ὀπηρετῶν» στην Ελλάδα της εποχής, κυρίως μέσα σε πηγές οικονομικού - φορολογικού χαρακτήρα.

Νέοι κυρίως σὲ ἡλικία οἱ «Έρμουπολίτες» ἔρχονται ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου νὰ δοκιμάσουν τὴν τύχη τους στὴ νέα πόλη. Μὲ κάποια προηγούμενη ἐπαγγελματική πείρα ἀπὸ τὶς ἰδιαίτερες πατρίδες τους ἢ μὲ μόνο ἐφόδιο τὴν ἐργατική τους δύναμη κάνουν τὴν πόλη νὰ σφύζει ἀπὸ ζωὴ καὶ κίνηση. Δουλεύουν στὸ λιμάνι, τὰ ναυπηγεῖα, τὶς βιοτεχνίες, τὰ καταστήματα, τὶς ὑπηρεσίες τοῦ κράτους καὶ τοῦ δήμου, καὶ συγχρόνως γνωρίζονται μεταξὺ τους, παντρεύονται, γεννοῦν. Εἶναι ἡ εἰκόνα μιᾶς Έρμούπολης σὲ κατάσταση πλήρους εὐφορίας. Ἡ οἰκονομία ἀνθίζει, ὁ πληθυσμὸς εἶναι νέος καὶ σὲ πλήρη παραγωγικὴ ἡλικία, οἱ ἐφεδρεῖες του ἐτοιμάζονται κίολας πολὺ γρήγορα²³.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ σταθοῦμε λίγο στὸ ταξίδι τῶν νέων κατοίκων πρὸς τὴν Έρμούπολη. Ὅπως φαίνεται, τὸ ταξίδι αὐτὸ δὲν εἶναι τελείως «πρὸς τὸ ἄγνωστο», ἀφοῦ λίγο ἢ πολὺ ὑπάρχει ἡ προοπτική γιὰ κάποια συνέχεια στὴ νέα πόλη: συνέχεια ἐπαγγελματική καὶ πολιτιστική. Ἡ ἐγκατάσταση στὴν Έρμούπολη δὲν μοιάζει νὰ προκαλεῖ ρήξεις καὶ ἀναστατώσεις, τέτοιες πού ν' ἀνατρέπουν τὰ παραδοσιακὰ σχήματα. Ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν τόπων καταγωγῆς γίνεται φανερό πὼς στὴ νέα πόλη ἔρχονται κάτοικοι οἱ ὁποῖοι προέρχονται, κατὰ πρῶτο λόγο, ἀπὸ περιοχὲς ποὺ βρίσκονται σὲ σχέση μὲ τὴ θάλασσα (πέρα ἀπὸ τοὺς προσφυγικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Χίου, τῶν Ψαρῶν καὶ τῶν Κυδωνιῶν). Εἶναι αὐτοὶ ποὺ παρουσιάζουν τὴ μεγαλύτερη κινητικότητα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι, ἴσως, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Έρμούπολη δὲν κατορθώνει νὰ προσελκύσει πληθυσμοὺς ἀπὸ μέρη μὲ κάποια γεωργικὴ αὐτάρκεια (π.χ. ἀπὸ τὴν Νάξο). Δὲν κατορθώνει δηλαδὴ νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τυχόν πλεονάσματα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ γιὰ τὸ λόγο, ἴσως, ὅτι δὲν ἔχει ποῦ νὰ τὰ ἀπορροφήσει. Πάντως, τὸ πρόβλημα τῆς «δυσπιστίας», ἢ αὐτάρκειας, τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν πρὸς τὴν πόλη στὴν Ἑλλάδα τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα εἶναι γενικότερο.

Ἄν καὶ τὸ κατάστιχο ποὺ ἐπεξεργαστήκαμε δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ «γαμήλια φωτογραφία» τῆς Έρμούπολης, ὥστόσο τὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχονται σ' αὐτὸ σκιαγραφοῦν, μ' ἀδρότητα ἔστω, τὶς δραστηριότητες τῆς πόλης καὶ κυρίως τὴν στάση τῶν κατοίκων τῆς μπροστὰ στὸν γάμο. Πέρα ὅμως ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τοὺς μέσους ὅρους, στοὺς ὁποίους «μεταφράσαμε» τὴν στάση αὐτή, βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἓνα φαινόμενο χωρὶς προηγούμενο στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τὴν πρώτη φορὰ ποὺ ἓνας πληθυσμὸς, ἓνα σύνολο ἀτόμων καλύτερα, ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν βιομηχανικὴ ἐπανάσταση καὶ τὸν καπιταλισμό. Μιλᾶμε, βέβαια, γιὰ τὸν καπιταλισμὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν χαμηλὴ

23. Παρ' ὅλη τὴν οικονομικὴ κρίση ποὺ δοκιμάζει ἡ Έρμούπολη στὰ χρόνια 1848-1855. Βλ. Β. Καρδάσης, *ὁ.π.*, σ. 328-330.

συσσώρευση κεφαλαίου, τoύς αργoύς ρυθμoύς ανάπτυξης κ.λπ. Tò γεγο-
νός oτι στὴν Ἑρμούπολη τῆς ἐποχῆς τὸ «παλιό» συνυπάρχει μὲ τὸ «και-
νούργιο» χωρὶς εὐδιάκριτα ὅρια καὶ χαρακτηριστικὰ πολλὲς φορὲς δὲν
ἔχει καμιά σημασία. Αὐτὸ ποὺ τελικὰ μετράει εἶναι τὸ oτι οἱ διαδικασίες
γιά τὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ τὸν καπιταλισμὸ ἔχουν ἤδη ἀρχίσει —καὶ προ-
χωρήσει ὡς ἓνα σημεῖο— καὶ αὐτὸ ἔχει συνέπειες καὶ ἐπιδράσεις στὰ
δημογραφικὰ φαινόμενα.

Οἱ ἐπιδράσεις τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης στὴ δημογραφία μᾶς
εἶναι λίγο - πολὺ γνωστὲς γιά τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη.²⁴ Ὅσον ἀφορᾷ τὸν γάμο,
ποὺ κυρίως ἐνδιαφέρει στὴν περίπτωσή μας, θὰ σημειώσουμε τὴν πτώση,
σὲ πρώτη φάση, τῆς ἡλικίας καὶ τῶν δυὸ συζύγων. Οἱ αἰτίες ποὺ τὴν προ-
κάλεσαν, καθὼς καὶ οἱ ἐπιδράσεις της στὸ σύνολο τῶν δημογραφικῶν
φαινομένων δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ. Πρέπει πάντως νὰ ὑπογραμ-
μίσουμε πὼς ἡ πτώση αὐτὴ δὲν ἐγινε οὔτε μὲ τoύς ἴδιους ρυθμοὺς, οὔτε
γιά τoύς ἴδιους λόγους παντοῦ. Οἱ χρονικὲς καὶ τοπικὲς διαφοροποιήσεις
ὑπάρχουν καὶ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ μὴν τὶς ξεχνᾶμε γιά τὴν κατανόηση
τοῦ συνολικοῦ φαινομένου.

Tὰ αἰτήματα τοῦ τύπου αὐτοῦ εἶναι παντελῶς ἀγνοημένα στὴ νεο-
ελληνικὴ ἱστορία (καὶ ἱστοριογραφία) σὲ σημεῖο ποὺ οἱ ἴδιοι οἱ πρωτα-
γωνιστές της, οἱ ἄνθρωποι δηλαδή, νὰ φαντάζουν μὲ τὴν ἀπουσία τους σὲ
μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τους. Ἡ ἔλλειψη μελετῶν τέτοιου
τύπου γίνεται αἰσθητὴ καὶ στὴν περίπτωσή τῆς Ἑρμούπολης. Tὸ κύριο
πρόβλημά μας εἶναι ἡ ἀδυναμία νὰ τὴν τοποθετήσουμε στὶς σωστὲς της
διαστάσεις, τόσο στὰ χρονικά, ὅσο καὶ στὰ γεωγραφικὰ πλαίσια, τουλά-
χιστον σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς δημογραφικὲς της διαδικασίες. Βρισκόμαστε
σὲ σημεῖο ποὺ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐρωτήματα, ἀναπάντητα γιά τὴν ὥρα, μπαί-
νουν μπροστά μας. Οἱ γάμοι αὐτοὶ στὴν Ἑρμούπολη τῆς ἐποχῆς τί ἄραγε
ἀντιπροσωπεύουν γιά τὴν Ἑλλάδα τῶν μέσων τοῦ 19οῦ αἰῶνα, ποὺ προ-
χωρεῖ πρὸς τὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ τὸν καπιταλισμὸ μὲ βῆμα σημειωτὸν
μέν, ἀλλὰ σταθερό; Πρόκειται γιά φαινόμενο καινούργιο, γιά φαινόμενο
γνωστὸ καὶ ἀπὸ παλιότερα, γιά γενικότερη τάση; Οἱ ἄνθρωποι παντρεύ-
ονται ἐκεῖ σὲ νεαρότερη ἡλικία ἀπὸ ὅ,τι παντρεύονται σ' ἄλλες, ἀγροτικὲς
ἄς ποῦμε, περιοχές; Καὶ ποιά ἡ σχέση τῆς ἡλικίας κατὰ τὸν γάμο μὲ τὶς
δομές, οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς, τῆς Ἑρμούπολης; Μπαίνουμε δηλαδή
σὲ δημογραφικὰ φαινόμενα τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης καὶ τοῦ καπι-
ταλισμοῦ τὴν ἴδια στιγμὴ ποὺ νέες δομὲς προβάλλουν στὸ προσκήνιο; Ἡ

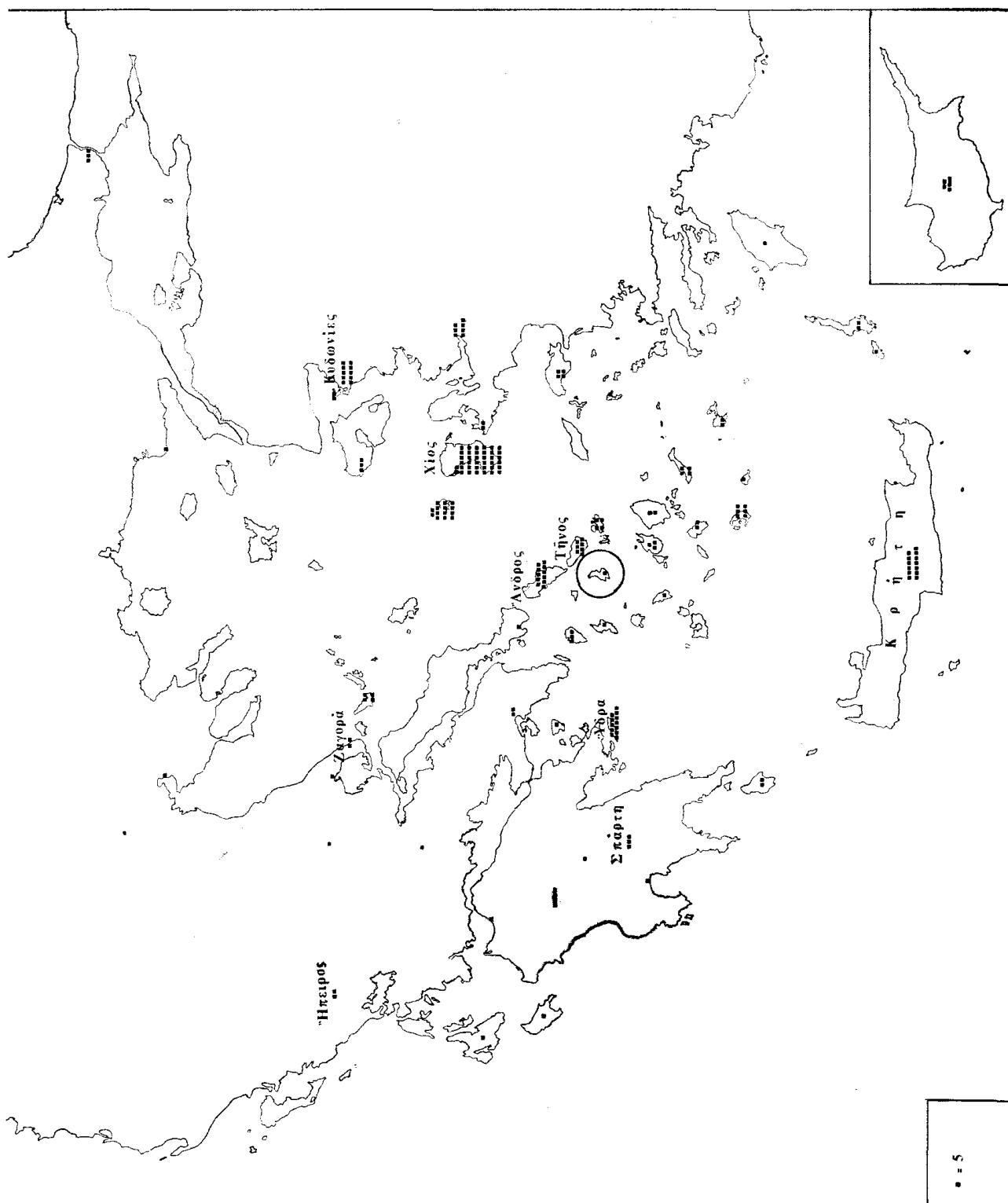
24. Ἡ βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι μεγάλη. Ἐνδεικτικά: E.A.
Wrigley *Population and History*, London 1969 καὶ P. Laslett, *The world we have
lost*, London 1965, ὅπου περιγράφεται, σ' ἄδρες γραμμὲς, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν μιὰ
περίοδο στὴν ἄλλη.

μήπως πρόκειται για ἐπιβιώσεις παλαιότερων ἐποχῶν πὺ μακροχρόνια θὰ ἀποτελέσουν ἐπιβραδυντικούς παράγοντες, μεταξὺ τῶν ἄλλων, στὴν ἐξέλιξη τῆς Ἑρμούπολης; Καὶ πῶς συνδέονται τὰ φαινόμενα αὐτὰ μὲ τὸ παράλληλο φαινόμενο τοῦ σχηματισμοῦ τῶν νέων πόλεων (π.χ. Ἀθήνα, Πάτρα, Πειραιᾶς κ.ἄ.) στὴν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς; Ἐπιταχύνεται δηλαδή ἢ ἐπιβραδύνεται ὁ γάμος στὴν πόλη σὲ σχέση μὲ τὴν ὑπαιθρο;

Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικά. Εὐκόλα θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπιμηκύνουμε τὸν κατάλογο αὐτὸ βάζοντας μιὰ σειρὰ ἀπὸ νέες παραμέτρους πὺ σχετίζονται μὲ τὰ θέματα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ γάμου. Στὴν παρούσα φάση τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας στὴν Ἑλλάδα γύρω ἀπὸ αὐτὰ τὰ αἰτήματα ἀπαντήσεις δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δοθοῦν. Ὡς ἐλπίζουμε πῶς τουλάχιστον τέτοια θέματα δὲν θὰ μείνουν γιὰ πολὺ ἀκόμη στὸ σκοτάδι καὶ πῶς σύντομα ἢ εἰκόνα πὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν κοινωνία τοῦ ἐλληνικοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνα θὰ γίνει πληρέστερη μὲ τὴν προσθήκη ἀνάλογων «φωτογραφιῶν».

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

ἄμπατζής: ὑφαντουργὸς χοντρῶν τρίχινων ὑφασμάτων
 γαῖτανοποιός: κατασκευαστὴς σειρητιδῶν
 καζάζης: ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπεξεργασία ἢ καὶ τὸ ἐμπόριο μεταξιοῦ
 κατμαρατζής: κατραματζῆς (κατράμι = πίσσα)
 κουφιδιάρης: ἀσχολεῖται μὲ τὸ ξελάφρωμα (σαβούρα) τῶν πλοίων
 μακαρατζής: κατασκευαστὴς μακαράδων (βαρούλκων)
 μακονατζής: «ματσακονιστής» πλοίων (καθαριστὴς τῶν ὑφάλων ἀπὸ τὰ φύκια κ.ἄ.)
 μπασματζής: ἐπιδιορθωτὴς παλιῶν ρούχων
 παμπούκης: ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπεξεργασία βαμβακιοῦ (βαμβοκάς)
 ταλιαδοῦρος: σκαλιστὴς ἐπίπλων
 ταμπακολόγος: «ἐργάτης» καπνοπωλείου
 τοβαξής: ἀσχολεῖται μὲ τὸ ρυμούλκισμα τῶν πλοίων

Χάρτης 1. Τόποι καταγωγής ανδρών.

